

RÆNINGJARÍMUR SÉRA GUÐMUNDAR ERLENDSSONAR Í FELLI OG ERLENDAR FRÉTTABALLÖÐUR

RÆNINGJARÍMUR séra Guðmundar Erlendssonar (um 1595–1670) í Felli fjalla um voðaverk sem framin voru á ákveðnum stöðum á Íslandi á árinu 1627 þegar sjóræningjar herjuðu á landið, drápu fólk eða limlestu og numu aðra á brott.¹ Aðrar eins hamfarir af manna völdum hafa ekki orðið í landinu enda hefur hið svokallaða Tyrkjarán lagst þungt á þjóðarsálina.² Fljótlega eftir atburðina fóru að birtast í handritum greinargerðir, kvæði og frásagnir, bæði eftir menn sem höfðu verið sjónarvottar að atburðunum eða orðið fyrir skaða af hendi ræningjanna og þá sem fundu sig knúna til að fjalla um atburðina þótt þeir hafi ekki beinlínis snert líf þeirra. Þetta má einnig sjá af ýmsum örnefnum sem minna á atburðina, þjóðsögum, kveðskap, bænum, sálum og meira að segja nýlegum skáldsögum og menningarviðburðum sem haldnir hafa verið til minningar um Tyrkjaránið á okkar tímum.³

Séra Guðmundur Erlendsson varð ekki fyrir árasum eða ránum sjóræningjanna enda höfðu þeir ekki viðkomu í þeim landshluta þar sem hann bjó. Árið 1627 var Guðmundur prestur í Glæsibæ í Eyjafirði, liðlega þrítugur að aldri.⁴ Þó er augljóst að samtímalýsingar og fréttir af atburðunum hafa haft djúpstæð áhrif á hann. Í mansöng fyrstu Ræningjarímu kallar hann rímurnar „harmabréf.“ Aftar í kvæðinu kallar hann þær „annál“ og

- 1 Guðmundur Erlendsson, „Ræningjarímur,“ *Tyrkjaránið á Íslandi 1627*, útg. Jón Þorkelsson (Reykjavík: Sögufélag, 1906–1909), 465–496.
- 2 Þorsteinn Helgason hefur fjallað um Tyrkjaránið sem sameiginlegt minni þjóðarinnar, sjá „Minning og saga í ljósi Tyrkjaránsins,“ (Doktorsritgerð, Háskóli Íslands, 2013). Hann hefur einnig fjallað um frásagnirnar sem sameiginlega meðferð vegna áfalls, sjá Þorsteinn Helgason, „Historical Narrative as Collective Therapy: the Case of the Turkish Raid in Iceland,“ *Scandinavian Journal of History* 22/4 (1997): 275–289.
- 3 Í *Tyrkjarárinu á Íslandi 1627* eru prentaðar ýmsar samtímaheimildir um ránið og eftirmála þeirra.
- 4 Sveinn Nielsson, *Prestatal og prófasta á Íslandi II*, 2. útgáfa (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1950), 278.

„Tyrkja skrá“ og í fyrirsögn fjórðu rímu kemur fyrir heitið „hörmungar-rímur.“ Rímurnar eru þannig hvort tveggja í senn skýrsla (annáll/skrá) um atburðina og skáldleg tjáning harms og hörmunga. Efni rímnanna, segir séra Guðmundur í mansöng fyrstu rímu, byggist á fréttum af ránskap í Vestmannaeyjum sem hann segist hafa fengið úr skrifum Guðmundar Hákonarsonar og Arngríms Jónssonar.⁵ Skáldið hefur því stuðst við ritaðar heimildir við rímnagerðina en eflaust einnig við munnlegar heimildir þótt hann geti þess ekki. Þorsteinn Helgason færir fyrir því rök að séra Guðmundur hafi ort Ræningjarímur sínar sumarið 1628.⁶

Hvernig datt Guðmundi Erlendssyni í hug að nota rímnnaformið til að fjalla um Tyrkjaránið? Það liggur ekki beint við. Rímur á fyrri hluta sautjándu aldar voru oftast ortar upp úr fornaldar- og riddarasögum eða svokölluðum almúgabókum (d. folkebøger, þ. Volksbücher, e. chap books) sem nutu mikilla vinsælda í Evrópu á árnýöld. Þá eru nokkrar rímur varðveittar frá sautjándu öld sem ortar voru upp úr Íslendingasögum. Einnig ortu sum skáld á sautjándu öld rímur upp úr biblíunni að til-mælum Guðbrands biskups Þorlákssonar og var Guðmundur Erlendsson þar fremstur í flokki.⁷ Á þessum tíma fara einnig að birtast rímur um samtímaatburði sem kunna að vera af sama meiði og Ræningjarímur séra Guðmundar eða fjalla að minnsta kosti um samtímaatburði eins og rímur hans um Tyrkjaránið.⁸ Þær eru ekki margar en hér má nefna Víkingarímur sem fjalla um Baskavígin svonefndu eftir óþekktan höfund (eftir J.G.s. stendur í einu handrita rímnanna) og Skotlandsrímur séra Einars Guðmundssonar á Stað á Reykjanesi sem fjalla um samsæri gegn Jakobi VI. Skotakonungi árið 1600, kallað Gowrie-samsærið.⁹

- 5 Guðmundur Hákonarson (d. 1659) sýslumaður á Þingeyrum og Arngrímur Jónsson (d. 1648) lærði á Melstað í Miðfirði. Áminning Guðmundar Hákonarsonar er ekki varðveitt svo kunnugt sé en bréf Arngríms lærða um bænadagshald út af fráfalli Guðbrands biskups Þorlákssonar og Tyrkjaráninu er prentað í *Tyrkjaráninu á Íslandi 1627*, 367–370.
- 6 Þorsteinn Helgason, „Minning og saga í ljósi Tyrkjaránsins,“ 120.
- 7 Í kvæðabókum séra Guðmundar, í handritunum JS 232 4to og Lbs 1055 4to, eru að minnsta kosti 16 biblíurímur varðveittar (margar þeirra eru varðveittar víðar í handritum).
- 8 Í *Rímnatali* eru taldar upp 148 rímur frá sautjándu öld. Mér sýnast 54 vera ortar upp úr fornaldar- og riddarasögum (bæði fornur og síðari tíma), 30 upp úr biblíunni, 28 upp úr almúgabókum (eða erlendum ævintýrum), 14 upp úr Íslendingasögum og -þáttum, níu eru samtímaádeilur, sumar með siðaboðskap eða gamanmálum, fernar um helga menn og þrennar um samtímaatburði (sem getið er hér að ofan). Það sem út af stendur (sex rímur) eru um annað, t.d. gervi-sagnfræði, goðafræði og einar rímur um Esóp (Finnur Sigmundsson, *Rímnatal I–II* (Reykjavík: Rímnafélagið, 1966), 190–193).
- 9 Báðar hafa verið gefnar út: *Spánverjavígin 1615. Sönn frásaga eftir Jón Guðmundsson lærða og*

Í greininni ætla ég að færa rök fyrir því að skáldið hafi fengið hugmyndina að rímunum frá erlendum fréttaballöðum sem hann hefur komist í kynni við, líklega á þriðja áratugi aldarinnar eða fyrr (eða úr íslenskri þýðingu á fréttum af atburðunum). Séra Guðmundur hlýtur að hafa þekkt þessa kvæðagrein því hann orti ballöður eða þýddi á íslensku úr dönsku eða þýsku. Hann orti til dæmis kvæði um jarðskjálfta sem varð á Ítalíu 1627, kvæði um eyðingu Magdeborgar 1631 og kvæði um aftöku Karls I. Englandskonungs 1649. Varla hefur verið minnst á þessi kvæði í íslenskri bókmenntasögu enda voru þau lengst af ekki til prentuð.¹⁰ Í tveimur fræðigreinum sem við Þorsteinn Helgason skrifuðum saman fjöllum við um kvæðið af eyðingu Magdeborgar sem fréttaballöðu að erlendri fyrirmynd.¹¹ Katelin Marit Parsons minnst í doktorsritgerð sinni á „nýja tegund“ kvæða sem fara að birtast seint á þriðja áratugi sautjándu aldar og fjalla um samtímaatburði. Hún telur þessi kvæði ekki tilheyra einni sérstakri kvæðagrein en þau eigi það sameiginlegt að lýsa ódæðisverkum og náttúruhamförum sem minna á evrópskar ballöður samtímans.¹² Ég tel að þau þrjú kvæði séra Guðmundar Erlendssonar sem liggja hér til grundvallar tilheyri öll kvæðagreininni „fréttaballöður“ og að skáldið hafi verið undir áhrifum frá þeim þegar hann orti Ræningjarímur. Tilgáta mín er sú að skáldið hafi vitandi vits notað aðferðir og einkenni erlendra fréttaballaða í rímum sínum um Tyrkjaránið; að kynni hans af kvæðagreininni hafi haft afgerandi áhrif á form og innihald Ræningjarímna og úrvinnslu atburðanna í rímunum.

Ræningjarímur hafa verið prentaðar (sjá neðanmálgrein 1 að ofan) og kvæðið um eyðingu Magdeborgar einnig en hér verða kvæðin um jarðskjálftann á Ítalíu og aftöku Karls I. prentuð í fyrsta sinn í viðauka við greinina.¹³

Vikinga rímur, Jónas Kristjánsson bjó til prentunar (Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1950) og *Skotlands rímur. Icelandic Ballads on the Gowrie Conspiracy*, W. A. Craigie bjó til útgáfu (Oxford: At the Clarendon Press, 1908).

10 Magdeborgarvísur voru fyrst prentaðar árið 2019. Sjá nmgr. 13.

11 Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Hvaða sögum fór af eyðingu Magdeborgar í Skagafirði?“ *Nýtt Helgakver. Rit til heiðurs Helga Skúla Kjartanssyni sjötugum 1. febrúar 2019*, Guðmundur Jónsson et al. (Reykjavík: Sögufélag, 2019), 103–118; Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Singing the News in Seventeenth-Century Iceland: The destruction of Magdeborg in 1631,“ *Quaerendo* 50 (2020): 310–336.

12 Katelin Marit Parsons, „Songs for the end of the world: The Poetry of Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttuhlíð,“ (Doktorsritgerð, Háskóli Íslands, 2020), 95.

13 Magdeborgarvísur eru prentaðar í: Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Hvaða sögum fór af eyðingu Magdeborgar í Skagafirði?“, 112–118. Þær eru einnig prentaðar ásamt

Hvað er fréttaballaða?

„Fréttaballöður“ eru kvæði um samtímaatburði og/eða samtímamenn skáldanna sem prentuð voru á einblöðunga eða tvíblöðunga og seld af götusölum eða flutt/sungin á torgum og strætum bæja og borga í Evrópu. Prentið var ódýrt og afar vinsælt á meðal almennings. Á ensku er talað um „broadside ballads“ en á Norðurlöndum tíðkast að tala um „skillings-trykk“ sem vísar til þess að um ódýrt prent var að ræða. „Skillingsstrykk“ eða „skillingsviser“ á reyndar við fleiri kvæðagreinar en fréttaballöður, til dæmis ástarsögur, drykkjuvísur og sjóhrakninga svo nokkuð sé nefnt.¹⁴ Þá má segja að fréttaballöður séu undirgrein „skillingsvísna“.¹⁵ Sjóónir fræðimanna hafa í auknum mæli beinst að þessari dægurmenningu hin síðustu ár, einkum í hinum enskumælandi heimi og á Norðurlöndum. Þannig er tímaritið *ARV Nordic Yearbook of Folklore* tileinkað rannsóknum á þessum menningararfi árið 2018. Á Íslandi er ekki um slíkt prent að ræða enda var einu prentsmiðju landsins á sautjándu öld stjórnað af kirkjunnar mönnum sem hafa vafalaust ekki litið hinar grótesku lýsingar og hinn alþýðlega bókmenntahátt (e. *mode*) ballaða jákvæðum augum.

Í grein sinni „Singing the News in the Eighteenth Century“ setur Siv Göril Brandtzæg fram þessa skilgreiningu á fréttaballöðum:

A news ballad in a Scandinavian context can be defined as a literary text that reports, mediates, comments upon or moralizes about particular incident, whether it be an accident, a crime, an election, a war, and so forth. The news reported could be of a domestic, local, regional, national or international kind. [...] In the strictest sense, a news ballad gives an exact date and place of the incident in the

enskri þýðingu í: Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Singing the News in Seventeenth-Century Iceland,“ 330–336.

14 Sjá til dæmis gagnagrunn um norskar „skillingsviser,“ Skillingsvisene 1550–1950. Den forsømte kulturarven: <https://skillingsviser.no/skillingsvisene/>. — Hér má nefna að séra Guðmundur Erlendsson orti tvö kvæði um sjóhrakninga. Annað kvæðið var prentað árið 1923 undir titlinum „Grimseyjarvísur,“ í bók með siglingakvæðum frá fyrri tíð (*Hafrana. Sjávarljóð og siglinga*, safnað hefir Guðm. Finnbogason (Reykjavík: Bókaverzlun Sigfúsar Eymundssonar, 1923), 35–38). Bókin var prentuð aftur í endurskoðaðri útgáfu Finnboga Guðmundssonar (Reykjavík: Skjaldborg, 1997).

15 Siv Göril Brandtzæg, „Singing the News in the Eighteenth Century,“ *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 74 (2018): 21.

title page and/or in the text itself, emphasizing both temporal and spatial specificity.¹⁶

Ástralski bókmenntafræðingurinn Una McIlvenna hefur skrifað allmikið um enskar fréttaballöður. Í grein sinni um ballöðu sem ort var um eldsvoðann mikla í London árið 1666 heldur hún því fram að það sé einkum þrennt sem þurfi að hafa í huga varðandi þessa tilteknu ballöðu: Í fyrsta lagi eru fjölmargar staðreyndir um brunann settar fram í kvæðinu. Í öðru lagi eru áheyrendur hvattir til að iðrast til þess að komast hjá enn verra hlutskipti og í þriðja lagi er ballaðan afþreyingarefni til að syngja, segir hún.¹⁷ Það er að segja, innihald fréttaballöðu byggist á staðreyndum, það hefur siðferðislegan boðskap fram að færa og það býður upp á dægurstyttingu. Hér má bæta því við að efni og tilefni fréttaballaða er að jafnaði nýliðinn hörmulegur atburður.

Fræðimenn eru ekki öldungis sammála um meginmarkmið fréttaballöðunnar eða eins og Angela McShane Jones orðar það: „[...] the ballad functioned primarily as entertainment, instruction, comment, explanation and complaint, not as a vehicle for information“¹⁸ og enn fremur segir hún:

Ballads were certainly concerned with events, political and otherwise, and they did have information in them, but those events were used as exemplars of wider truths or warnings of generic evils and the information, when they had any, acted as advertisement, reminder or support. Balladeers saw themselves as poets — and were criticised for their failings in that sphere by contemporaries.¹⁹

Engu að síður fjalla kvæðin um atburði sem hljóta að hafa talist fréttnæmir þegar kvæðin voru ort og flutt, hvort sem áheyrendur höfðu heyrt af þeim áður eða ekki. Þau fjalla alla jafna um nýliðna atburði, greina frá því hvar

16 Siv Gøril Brandtzæg, „Singing the News in the Eighteenth Century,“ 23.

17 Una McIlvenna, „Ballads of Death and Disaster: The Role of Song in Early Modern News Transmission,“ *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700*, ritstj. Jennifer Spinks, Charles Zika (London: Palgrave Macmillan, 2016), 276.

18 Angela McShane Jones, „The Gazet in Metre; or the Rhiming Newsmonger: The English Broadside Ballad as Intelligencer,“ *News and Politics in Early Modern Europe (1500–1800)*, ritstj. Joop W. Koopmans (Leuven, Paris, Dudley MA: Peeters, 2005), 146.

19 Sama heimild, 144.

og hvenær atburðurinn átti sér stað, lýsa honum og geta þátttakenda. Sagnfræðingarnir Joad Raymond og Noah Moxham hafa sýnt fram á að nokkurra mánaða eða jafnvel nokkurra ára gamlir atburðir gátu þótt frétt-næmir á árnýöld og að „fréttir“ voru ekki aðeins skrifaðar eða prentaðar til að vera „fyrstir með fréttina“ heldur fremur til að staðfesta hana, leiðrétta, setja í samhengi eða endurmeta fréttir sem höfðu verið að berast munnlega manna á milli.²⁰ Í ritstjórnargrein að áður nefndu *Arv*-hefti skilgreina höfundar fyrirbærið „skillingstrykk“ þannig:

As a genre and a medium, skillingstrykk made news, information, entertainment and gossip circulate within a society. The prints could move between centre and periphery, between high and low in society. They were objects of commodification, and at the same time being rewritten, collected, shared and borrowed. The form of the ballads made them easy to remember. They rhyme, there is a rhythm to them, a clear narrative and a schematic form.²¹

Flugritin upplýstu almenning um skelfilega atburði og þau hljóta að hafa vakið viðbrögð viðtakenda og haft áhrif á heimsmynd þeirra og hugsunarhátt. Þótt inntak og markmið einstakra fréttaballaða geti verið margþætt, og atburðurinn stundum notaður sem dæmi um viðtækari sannindi eða sem varnaðarorð, er heitið „fréttaballaða“ gott og gilt að mínu mati. Einnig er talað um undirgreinar eins og hamfaraballöður (e. *disaster ballads*) og aftökuballöður (e. *execution ballads*) en til þeirra falla fréttaballöður séra Guðmundar Erlendssonar sem fjallað verður um hér.

Séra Guðmundur Erlendsson og innflutt prent

Guðmundur Erlendsson fæddist árið 1595 eða þar um bil á prestsetrinu Felli í Sléttuhlíð í Skagafirði þar sem faðir hans var prestur. Fell er ekki langt frá biskupssetrinu á Hólum í Hjaltadal. Eftir útskrift úr dómkirkju-skólanum á Hólum þjónaði Guðmundur í ýmsum sóknum norðanlands,

20 Joad Raymond og Noah Moxham, „News Networks in Early Modern Europe,“ *News Networks in Early Modern Europe*, ritstj. J. Raymond og N. Moxham (Leiden & Boston, 2016), 1–2.

21 Line Esborg & Katrine Watz Thorsen, „Editorial. New Perspectives on Scandinavian Skillingstrykk,“ *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 74 (2018): 7–15.

m.a. Glæsibæ í Eyjafirði og Grímsey. Árið 1634 flutti hann á bernskuheimili sitt, var líklega fyrst aðstoðarprestur föður síns en tók síðan við prestsembættinu í Felli sem hann er ávallt kenndur við. Ýmislegt bendir til þess að lengi hafi verið sérstakt samband á milli prestanna í Felli og biskupsfjölskyldna sautjándu aldar.²² Faðir Guðmundar, séra Erlendur Guðmundsson í Felli, hafði verið aðstoðarmaður biskups við prentun bibliunnar í lok sextándu aldar og þegið eintak af bibliúnni að launum. Þetta kemur fram í Minnis- og reikningabók biskups þar sem hann greinir frá ráðstöfun sinni á nokkrum eintökum bibliunnar. Þar segir m.a.: „Síra Ellendi Guðmundssyni i, merces laboris Typographici.“²³ Guðmundur sjálfur orti tækifæriskvæði til biskupanna Guðbrands Þorlákssonar og Þorláks Skúlasonar og fjölskyldna þeirra og sonur hans og eftirmaður, Jón Guðmundsson í Felli, viðhélt þeirri hefð að yrkja fyrir Hólamenn.²⁴ Náin tengsl séra Guðmundar við biskupssetrið, bæði menningarleg tengsl og landfræðileg nálægð, og þar af leiðandi við hið lærða samfélag sem tengdist biskupsembættinu og latínuskólanum, er mikilvægt til skilnings á skáldskap Guðmundar, eins og til dæmis kvæðum um samtímaviðburði. Augljóst er að skáldið hafði aðgang að bókum og prentuðum textum sem aflað var erlendis eða að minnsta kosti uppskriftum af slíkum textum á frummálum og/eða þýddum á íslensku. Vinsælasta bókmenntaverk séra Guðmundar er kvæðabálkurinn Einvaldsóður sem ortur er upp úr danskri þýðingu á kvæði skoska skáldsins Sir David Lindsay, *Dialogus, eller En Samtale Imellem Forfarenhed og en Hofftiener om Verdens elendige væsen, oc begribis vdi fire Bøger om Monarchier*.²⁵ Guðmundur notar einnig fleiri erlendar heimildir í Einvaldsóði eins og *Chronica Carionis* eftir þýska stjórnufræðinginn Johann Carion sem kom út á dönsku 1595.²⁶ Á sautjándu öld hafa erlendar bækur og bæklingar vafalaust einkum borist til landsins með embættismönnum og íslenskum stúdentum við Háskólann í

22 Þórunn Sigurðardóttir, „Á Krists ysta jarðar hala“: Um séra Guðmund Erlendsson í Felli og verk hans,“ *Skagfirðingabók* 37 (2016): 172–173.

23 [Guðbrandur Þorláksson], „Fáein atriði um bibliúna úr Minnis- og reikningabók Guðbrands biskups,“ Einar G. Pétursson bjó til prentunar, *Árbók Landsbókasafns Íslands*. Nýr flokkur 10 (1984): 30.

24 Þórunn Sigurðardóttir, „Á Krists ysta jarðar hala,“ 173.

25 Danska þýðingin kom út í Kaupmannahöfn 1591. — Í kvæðinu er farið yfir mannkynssöguna frá Nóaflóði til síðaskipta í 307 erindum undir fornyrðislagi.

26 Sjá Robert Cook, „The *Chronica Carionis* in Iceland,“ *Opuscula* VIII. Bibliotheca Arnæmagnæana XXXVIII (Hafnía, 1985): 226–263.

Kaupmannahöfn. Bærir og þorp voru ekki í landinu svo heitið gæti og engar heimildir eru til, mér vitanlega, um bóksala og þess vegna hljóta skáld eins og séra Guðmundur Erlendsson að hafa komist í kynni við erlendar bókmenntir hjá starfsbræðrum sem komu að utan eða þeim sem keyptu bækur og bæklinga af slíku fólki. Vafalaust gekk slíkt efni einkum á milli manna í hinu lærða samfélagi sem tengdist Hólum í Hjaltadal (og vitaskuld öðrum lærdómssetrum í landinu, eins og biskupssetrinu í Skálholti og öðrum smærri stöðum).²⁷ Það er sennilegt að á meðal innflutts prents hafi verið prentaðar ballöður á dreifibréfum eða flugritum. Íslendingar erlendis hafa áreiðanlega orðið vitni að flutningi slíkra kvæða á torgum og strætum og vafalaust verið boðið slíkt prent til kaups. Ekkert erlent „ballöðuprent“ hefur þó varðveist hér á landi svo vitað sé enda hljóta stök blöð og bæklingar fremur að fara forgörðum í tímans rás en heil handrit, sem gjarnan eru innbundin eða haldið saman á einhvern hátt. Kvæði séra Guðmundar um hamfarir og hörmungar erlendis eru vitnisburður um að íslensk skáld hafi þekkt fréttaballöður, að minnsta kosti þau sem höfðu aðgang að erlendum bókmenntum og gátu lesið þær og skilið það sem í þeim stóð.

Fréttaballöður séra Guðmundar Erlendssonar

Fréttaballöður séra Guðmundar Erlendssonar hljóta að vera þýðingar á dönskum eða þýskum fréttaballöðum eða að minnsta kosti úrvinnsla á innfluttum textum. Kvæðin fjalla um nýliðna atburði í Evrópu og voru að öllum líkindum ort af Guðmundi fljótlega eftir að þeir gerðust.²⁸

Jarðskjálfti á Ítalíu 1627

Hinn 30. júlí 1627 varð öflugur jarðskjálfti á Suður-Ítalíu, oft kallaður Gargano jarðskjálftinn, sem lagði heilu þorpin í rúst og fórust um það bil 5000 manns í náttúruhamförunum.²⁹ Nær öruggt er að skáldið hefur

27 Sjá Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Singing the News in Seventeenth-Century Iceland,” 318.

28 Það á að minnsta kosti við um Magdeborgarvísur eins og Þorsteinn Helgason hefur fært rök fyrir (Þorsteinn Helgason, *Míning og saga*, 175). Sjá einnig Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Singing the News in Seventeenth-Century Iceland,” 219.

29 E. Patacca & P. Scandone, „The 1627 Gargano earthquake (Southern Italy): Identification and characterization of the causative fault,” *Journal of Seismology* 8 (2004): 259.

haft fyrir sér kvæði um atburðinn en ekki frásögn í lausu máli. Í fyrirsögn kvæðisins segir að þetta sé „Ein söngvísa úr þýsku“ og má gera ráð fyrir að skáldið eigi við bundið mál á þýsku sem hann hefur íslenskað. Kvæðið hefst á því að ljóðmælandi ávarpar áheyrendur og hvetur þá til að gefa gaum að teiknum um reiði Guðs:

Kristinn lýður, athuga hér
og umhugsa með sjálfum þér
hvað hörð sé herrans reiði;
teikn ýmisleg
á allan veg
oss fyrir sjónir leiðir. (1. er.)³⁰

Í kjölfarið snýr hann sér að atburðinum sem lýst er í kvæðinu, jarðskjálfta sem varð á Ítalíu árið 1627:

Þúsund sex hundruð tuttugu og tvö
tillleggjast fimm þá eru sjö,
einn jarðskjálfti er orðinn
í Ítalía
svo almennt sá;
umveltist þorp og jörðin. (5. er.)

Helsta auðkenni fréttaballöðu er að tengja stund og stað — að greina frá því hvenær og hvar atburðurinn sem fjallað er um í ballöðunni gerðist, eins og bert er af þessu erindi. Ljóðmælandi heldur áfram að fjalla um hvenær jarðskjálftinn varð í næstu erindum þar sem dagsetningunni 30. júlí er bætt við og hann greinir meira að segja frá því á hvaða tíma dagsins, þ.e. „að kveldi“ (6. erindi). Jafnframt er áheyrendum sagt að náttúruhamfarirnar hafi tekið átta daga („Jarðskjálftinn heila viku var, / víst einum degi þó frekar“ (7. er.)) og að þær hafi raskað jörðinni og lagt þorp í rúst. Þennan hluta kvæðisins gætum við kallað frétttaflutning. Áheyrendum eru gefnar upp staðreyndir áður en atburðinum er lýst ítarlega á æsifenginn hátt.

30 Tilvitnanir í fréttaballöður séra Guðmundar eru teknar úr útgáfu kvæðanna í viðauka og tilvitnaðri grein okkar Þorsteins Helgasonar í tilviki Magdeborgarvísna. Í öllum útgáfunum er handritið JS 232 4to lagt til grundvallar.

Annað mikilvægt auðkenni á fréttaballöðu er áhersla á andlega velferð fólksins sem skáldið beinir orðum sínum til. Eins og ég benti á að ofan hefst kvæðið um jarðskjálftann á því að ljóðmælandi ávarpar áheyrendur sína. Þegar staðreyndum um jarðskjálftann hefur verið komið á framfæri snýr ljóðmælandi sér aftur að áheyrendum — ekki þó almennum áheyrendum eins og áður þegar hann ávarpaði „kristinn lýð“ heldur að Íslendingum sérstaklega:

Ach! Þú hin auma Íslands byggð,
athuga slíkt með góðri tryggð
síðan og set í minni:
Sex hundruð manns
í dauða dans
drógust í þessu sinni. (9. er.)

Skáldið er ekki aðeins að segja frá skelfilegum atburðum sem gerðust erlendis; hann vill koma skilaboðum á framfæri — viðvörðun. Sex hundruð manns fórust í ítalska jarðskjálftanum, „set í minni“ segir hann. Svo heldur hann áfram að lýsa náttúruhamförunum og atvikum sem áttu sér stað meðan á þeim stóð, svo sem að fjórar meyjar hafi birst fólki í Þýskalandi sendar af reiðum Guði til að vara fólkið við yfirvofandi heimsendi. Dómsdagsspádómar eru algengir í fréttaballöðum af þessu tagi.³¹ Náttúruhamfarir og stríð eru fyrirboði heimsendis og áheyrendur eru hvattir til að hafa hinn efsta dag í huga. Í næstaftasta erindi kvæðisins áminnir ljóðmælandi áheyrendur sína aftur um að íhuga hversu nauman tíma þeir hafi í jarðvistinni:

Þau miklu teikn og margvísleg
menn sem líta á allan veg,
sjónir sem sanna drauma,
tjá oss það gjör
en tungan tér
tíðina að höfum nauma. (24. er.; leturbreyting mín)

31 Una McIlvenna, „Ballads of Death and Disaster: The Role of Song in Early Modern News Transmission,” 282. — Heimsendalýsingar voru reyndar vinsælt yrkisefni á barokk-tímanum eins og Margrét Eggertsdóttir hefur bent á: *Barokkmeistarinn. List og lærdómur í verkum Hallgríms Péturssonar* (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2005), 216 og áfram. — Katelin Parsons hefur bent á hve upptekinn Guðmundur Erlendsson var af endalokum heimsins í mörgum kvæða sinna: „Songs for the End of the World,” 96 og víðar.

Hér minnst ljóðmælandi á teikn sem eiga að áminna fólk um yfirvofandi heimsendi, eins og hann gerði í upphafi kvæðis. Þannig rammar dómsdags-spádómurinn inn kvæðið og atburði þess. Kvæðið endar svo á bæn fyrir okkur öllum.

Kvæði séra Guðmundar um jarðskjálftann á Ítalíu er hvort tveggja í senn frásögn af hamförum sem gerðust á erlendri grundu í samtíma skálds og áheyrenda og viðvörun til íslenskra áheyrenda um að veröldin sé hverful, fólk verði að vera viðbúið hinu versta og búa sig undir endalokin.

Magdeborgarvísur 1631

Kvæðið um eyðingu Magdeborgar hefur öll sömu almennu ballöðueinkennin og kvæðið um jarðskjálftann á Ítalíu. Ræðumaður ávarpar áheyrendur sína og biður um athygli þeirra: „Heyrið!“ er upphafsorð kvæðisins og það sem áheyrendur eru beðnir um að hlusta á er frásögn af hinum skelfilegu atburðum sem áttu sér stað í Magdeburg árið 1631. Atburðarásin er rakin allt frá því að hinir kaþólsku herir umkringja borgina og þar til þeir ráðast inn í hana, myrða, nauðga og brjóta niður múra og vegg. Röð sögulegra atburða og lýsingar á þeim í kvæði séra Guðmundar falla mjög vel að þeim upplýsingum sem finnast í evrópskum dreifiritum samtímans.³² Skáldið nafngreindir nokkra af helstu þátttakendum bardagans, tiltekur dagsetningar atburða og greinir frá fjölda þeirra sem fórust og hversu lengi lokaorrustan stóð yfir. Þannig fá áheyrendur mikið af staðreyndum; atburðalýsingar eru myndrænar og áhrifaríkar og atburðarásin spennuþrungin og kvæðið þar með góð dægrastytting.

Í Magdeborgarvísunum felst einnig siðferðisboðskapur eins og í kvæðinu um jarðskjálftann. Skáldið túlkar atburðina í Magdeborg einnig sem viðvörun til landa sinna. Í framhaldi af lýsingum á þjáningum íbúa Magdeborgar, rétt eins og hann gerði í ljóðinu um jarðskjálftann, snýr skáldið sér að sjálfum sér og samlöndum sínum sem eru ósnortnir af stríðinu sem geisar í Evrópu; þeir ættu að þakka fyrir friðinn í hinu „fátæka móðurlandi“, eins og hann orðar það:

32 Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Singing the News in Seventeenth-Century Iceland,” 325–326.

Vær sem nú heyrðum hörmung þá
 hvör eð á þessu fólki lá
 þakka ættum það grátandi
 að vér megum friðinn fá
 á fátæku móðurlandi. (29. er.)

Þeir sem ekki gera það ættu að vara sig; þeir geta átt von á reiði Guðs sem ekki verða sett mörk („hendi Guðs er ei markað mið / né mundang sett hans sverði“ (30. er.)).³³

Þeir sem greindu frá og lýstu hinum skelfilegu atburðum í Magdeborg 1631 og dreifðu í prentuðum flugritum hafa, hvort heldur meðvitað eða óbeint, plantað ótta í hjörtu lesenda/áheyrenda um að svipuð örlög gætu beðið fleiri borga á álfunni.³⁴ Þetta má merkja í kvæði séra Guðmundar. Hann túlkar eyðingu Magdeborgar sem fyrirboða um heimsendi: „Efst dags merki er það eitt“ (32. er.), segir hann og minnst einnig á „heimsendi“ í næsta erindi. Að því búnu biður hann Guð um að gæta okkar, hjálpa okkur að enda daga okkar á skaplegan máta og halda friðinn.

Aftaka Karls I. Englandskonungs

Þriðja fréttaballaða séra Guðmundar Erlendssonar fjallar um aftöku Karls I. Englandskonungs 1649 og fjórða kvæðið er „Sorgarkveðja“ konungs sem má einnig flokka með fréttaballöðum. Stjórnarbyltingin í Englandi og aftaka konungs og margra fylgismanna hans vakti mikinn óhug í Evrópu og voru skrifaðar skýrslur, fréttir og frásagnir af atburðunum víða um álfuna og einnig ort kvæði um þá á ýmsum tungumálum.³⁵ Kvæði Guðmundar eru ekki einu vitnisburðir um áhuga Íslendinga á þessu máli. Séra Einar Guðmundsson á Stað á Reykjanesi íslenskaði úr þýsku ritgerð um atburðina en fyrirsögn hefst á þessum orðum: „Engelskt memóriál til ævinlegrar minningar uppteiknað [...] Anno 1651.“³⁶ Í handritinu Lbs

33 Sjá umfjöllun í Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason, „Singing the News in Seventeenth-Century Iceland,“ 326 og 329.

34 Jeffrey Chipps Smith, „The Destruction of Magdeburg in 1631: The Art of a Disastrous Victory,“ *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700*, ritstj. Jennifer Spinks og Charles Zika (London: Palgrave Macmillan, 2016), 253.

35 Una McIlvenna, *Singing the News of Death: Execution Ballads in Europe 1500–1900* (New York: Oxford University Press, 2022), 314–326.

36 Sjá umfjöllun Jóns Samsonarsonar, „Engelskt memóriál um Karl Stúart I og fylgismenn hans sem voru teknir af lífi 1641–1649. Á íslensku útlagt af Einari Guðmundssyni Anno

1199 4to (bl. 41r–48r) er enn fremur ritgerð um stjórnarbyltinguna sem hefst svona: „Þegar kóngurinn í Englandi Carolus var af general eða foringja parlamentisins Fairfax hafður úr kastala [...].“³⁷ Ritgerðinni lýkur með þessum orðum: „Þetta er í stuttu máli stjórnar umbreyting sem nýlega skeð hefur í Englandi samt þeim processen og lagarétti sem þá viðgekkst. En hvörn enda það muni taka stendur til oooooo Guð umvendi oooooo.“³⁸ Hugsanlega er hér um að ræða útdrátt úr hinu fyrrnefnda riti en það verður ekki kannað hér. Ekki er víst að séra Guðmundur hafi ort út af þessari ritgerð, eða ritgerðum, þótt „minnisannáll“ úr fyrrsögn kvæðisins minni óneitanlega á ritgerð séra Einars „Engelskt memóriál.“³⁹ Hitt er líklegra að séra Guðmundur hafi fyrir sér aftökuballöður á dönsku eða þýsku enda voru allmargar samdar víða um Evrópu út af þessum atburði, m.a. kvæði sem lögð voru konungi í munn eins og styttra kvæði séra Guðmundar um Karl konung sem hefur yfirskriftina „Sorgarkveðja Karls Stúarts konungs.“⁴⁰

Ballaðan um aftöku Karls I. er alllög, 71 erindi, og hefst á yfirlýsingu þar sem skáldið greinir áheyrendum frá því að upplýsingar hans komi úr prentaðri króníku sem gefin var út í London:

Nýr minnisannáll einn er hér
inn í landið fenginn
hvör í Lundún letraður er,
— letraður er —
líka þar fyrst útgenginn. (1. er.)

Söguþráðurinn er dramatískur og æsispennandi, sveiflast á milli þess að konungur mælir til óvina sinna og þriðju persónu frásagnar af svikum við konung og aftöku hans. Atburðinum og aðdraganda hans er lýst nákvæm-

1651,“ *Pétursskip búið Peter Foote sextugum 26. maí 1984* (Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1984), 35–44. — Ritgerð séra Einars Guðmundssonar er varðveitt í handriti í bókasafni Uppsalaháskóla sem hefur safnmarkið H 248b. Athyglisvert er hversu fréttir af aftöku Karls I. bárust fljótt til Íslands. Þýðing séra Einars er gerð tveimur árum eftir aftökuna.

37 Lbs 1199 4to, bl. 41r. Sjá Jón Samsonarson, „Engelskt memóriál um Karl Stúart I,“ 43.

38 Lbs 1199 4to, bl. 48r. Skorið hefur verið neðan af blaðinu og nokkur orð glatast við það.

39 Jón Samsonarson, „Engelskt memóriál um Karl Stúart I,“ 43.

40 Um aftökuballöður í orðastað hins dæmda, sjá til dæmis Una McIlvenna, „Ballads of Death and Disaster,“ 280, og Siv Gøril Brandtzæg, „Singing the News in the Eighteenth Century,“ 36.

lega í gróteskum og óhugnanlegum smáatriðum. Sagt er frá því að kóngur tekur af sér hálsfesti, þá kápu og treyju, athugaði hvort allt væri í lagi með höggstokkinn, ræðir við böðulinn og spyr hvort hár sitt sé nokkuð fyrir, böðullinn kveður já við því svo kóngur dregur hárið frá hálsinum. Alls 20 erindi (47.–67. er.) fara í að lýsa sjálfri aftökunni, allt frá því að kóngur gengur upp til höggstaðarins og þar til böðullinn lyftir upp höfði hans svo hver maður sæi. Söguhneigð er augljós: Samúðin liggur öll hjá konungi og meintir svikarar, Óliver Cromwell og Tómas Fairfax, fá það óþvegið gegnum allt kvæðið. Um þá er m.a. sagt:

[...]

fyrir því gengu furstar tveir
– furstar tveir –
að fádæmi soddan skeðu. (4. er.)

Annar hét Tómas Fairfax,
forræðarinn sá versti,
Ólafur Cromwel ávísast
– ávísast –
ásamt honum sá mesti. (5. er.)

Þessir grimmustu greifar tveir
griðin brutu þau réttu;
ríkisher öllum réðu þeir,
– réðu þeir –
ráðum svo kónginn flettu. (6. er.)

Í næstaftasta erindinu hótar ljóðmælandi hinum „vöndu Englendingum“ illum endalokum fyrir að svíkja yfirvald sitt, kónginn. Að lokum snýr ljóðmælandi sér að sínu fólki, rétt eins og hann gerði í hinum tveimur ballöðunum, og biður fyrir sínum kóngi og þegnum hans. Lokaljóðlína kvæðisins „hér skal nú kvæðið dvína“ minnir á hefðbundin lokaorð ævintýra og þjóðsagna, sem styður þá hugmynd að fréttaballöður hafi haft afþreyingargildi.

Sorgarkveðja Karls I.

Séra Guðmundur orti aðra ballöðu um sama efni eins og getið er um hér að framan. Það er kvæði upp á 15 erindi sem er mjög dramatískt. Það hefst á því að Karl konungur er hvattur til að stíga fram og kveðja vini sína og fjölskyldu. Í næstu tólf erindum talar kóngur, ávarpar fjölskyldu og vini og þegna sína, beinir til þeirra hughreystingarorðum og sannfærir þau um að hann sé sáluhólpinn. Aftökuballöður voru oft ortar í orðastað hins dæmda og hefur séra Guðmundur haft eina slíka um Karl I. fyrir sér.⁴¹ Siv Gøril Brandtzæg hefur fært fyrir því rök að norskar ballöður noti oft nútíð til að skapa spennu.⁴² Segja má að það sé eðli fyrstu persónu ræðu eins og í þessu kvæði séra Guðmundar en nútíðin færir atburðina einnig nær áheyrendum. Í lokin stígur ljóðmælandi fyrsta erindis fram og skýrir frá því að þeir hafi nú hlustað á kveðju Karls konungs en lokaerindið er í formi siðaboðskapar til áheyrenda.

Á eftir ballöðunum tveimur um aftöku Karls I. Englandskonungs er þriggja erinda grafskrift þar sem orðum er beint til konungs, hann huggaður með því að jarðnesk kóróna taki jafnan enda en sú himneska blífi um allar aldir (3. er.). Líta má á grafskriftina sem eins konar viðauka við kvæðin tvö.

Samantekt

Fréttaballöður séra Guðmundar Erlendssonar hafa yfirbragð texta sem ætlaður er til flutnings eða söngs til að stytta mönnum stundir. Í þeim er dramatísk sviðsetning, spennandi söguþráður og siðaboðskapur sem beint er til áheyrenda í lokin. Þær byggja allar á raunverulegum atburðum sem gerðust í samtíma skáldsins, náttúruhamförum, stríðshörmungum og pólitískri aftöku. Að því leyti hafa kvæðin fréttagildi. Titlar eru langir og lýsandi, þar sem fram kemur bæði staður og stund og enda á lagboða. Kvæðin eru líklega þýðingar á evrópskum ballöðum en skáldið setur þær í samhengi við veruleika áheyrenda sinna uppi á Íslandi. Kvæðin eru vitnisburður um að kvæðagreinin fréttaballaða hefur borist til Íslands ekki seinna en snemma á sautjándu öld og hefur líklega haft áhrif á íslenskan skáldskap en það á eftir að rannsaka frekar. Hér skal aðeins minnst á kvæði og stakar rímur um sjóhrakninga sem kunna að hafa þegið ýmislegt frá fréttar- eða hamfaraballöðum en eflaust má nefna fleiri tegundir kvæða.

41 Sjá neðanmálgrein 40.

42 Siv Gøril Brandtzæg, „Singing the News in the Eighteenth Century,” 36.

Ræningjarímur 1627

Við samanburð á efni og efnistöðum í fréttaballöðum og Ræningjarímum séra Guðmundar Erlendssonar kemur í ljós að rímurnar hafa sótt ýmis atriði til kvæðagreinarnar og segja má að skáldið blandi hér saman tveimur hefðum á skapandi hátt. Fyrir það fyrsta dregur titill Ræningjarímna dóm af titlum ballaða sem eru venjulega langir og lýsandi og greina frá atvikinu sem kvæðið fjallar um, stað og stund eins og sést af fyrirsögnum fyrir fréttaballöðum Guðmundar. Titill Ræningjarímna er langur og lýsandi, skilgreinir efnið og hefur bæði tímalega og rýmislega vídd eins og titlar fréttaballaðanna:⁴³

- Ræningjarímur um það hörmungarfulla morð og mannrán, sem skeði í Berufirði og Vestmannaeyjum 1627 þann 27. og 28. júní.
- Ein söngvísa úr þýsku um þann hræðilega jarðskjálfta sem skeði í Vallandi 1627, með öðrum fleirum stórteiknum sem þar saúst og heyrðust, svo þar umturnuðust 5 borgir sem svo nefndust: St. Paulo, St. Severo, Cassel Maiore, Cassel Minore og Corporino. Tón: Hvör hjálpast vill í heimsins kvöl.
- Um þá hörmulegu foreyðing Magdeborgar sem skeði 1631 í maí-mánuði. Sami tón.
- Stutt inntak þess fáheyrða og frábæra morðs sem sú fairfaxíska stríðsmagt á Englandi gjörði sínum kóngi Karli Stúart. Tón: Eins og sitt barn. 1648.

Hugsanlega eru þetta áhrif frá munnlegri hefð en Siv Gøril Brandtzæg telur hina löngu titla einnig bera vott um áherslu kvæðagreinarnar á líðandi stund.⁴⁴

Rímurnar hefjast á því að áheyrendur eru beðnir um að leggja við hlustir: „hlýði fólk í ranni“, segir ljóðmælandi. Algengt er að fréttaballöður hefjist á því að ávarpa áheyrendur og biðja um athygli þeirra eins og sést af þremur af þeim fjórum ballöðum sem séra Guðmundur orti og fjallað er um hér að framan. Efni Ræningjarímna byggist á fréttum af rán-

43 Fyrirsögn Ræningjarímna er tekin úr útgáfunni í *Tyrkjaráninu á Íslandi 1627*, 465, en fyrirsagnir ballaðanna úr handritinu JS 232 4to. Fyrirsagnir í Lbs 1055 4to eru hinar sömu eða mjög áþekkar.

44 Sjá Siv Gøril Brandtzæg, „Singing the News in the Eighteenth Century,“ 30–31.

skap og óhæfuverkum sjóræningja í Vestmannaeyjum og umfjöllunum um atburðina í skrifum manna. Fréttaballöður byggjast einnig á hræðilegum samtímaviðburðum og skáldin styðjast við samtímaheimildir.

Í rímunum er atburðarás Tyrkjaránsins lýst nákvæmlega. Slóð ræningjanna er fylgt um landið og ótal örnefni nefnd frásögninni til stuðnings, sem og nöfn fólks sem ræningjarnir réðust á. Dæmi um notkun örnefna má sjá í eftirfarandi vísum úr fyrstu rímu:

Þessi norður sigldu um sjá,
sum voru hinum stærri,
austan komu yfir æginn blá
undir *Hornið* nærri. (26. er.)

Skriptust þar í skikkun lík
skaðleg ráðin sömdu
greiddust niður um *Grindavík*
og grimman ránskap frömdu. (27. er.)

Amirállinn austan fór
af því heljartogi
til *Berufjarðar* branda jór
brátt að *Djúpvavogi*. (28. er.)

Grimdarlegar létu en ljón
lýðurinn þeygi frjálsi
úr sæng þeir tóku *séra Jón*
er sat á *Beruhálsi*. (39. er.)⁴⁵

Dagsetningar koma fyrir í rímunum sem bera vott um „fréttagildi“ þeirra. Í þriðju rímu segir þannig: „Reisan byrjast þá nam því / þrítugasta dag Júlíj“ (41. er.) og „Öndverðlega í Augusto“ (58 er.). Meira að segja tiltekur skáldið tíma dags þegar eitthvað átti sér stað eins og sést í fyrstu rímu: „Að eyjum komu árla dags“ (66. er.). Þannig er bæði rými og tími stór þáttur í framvindu sögunnar. Hún gerist á ákveðnum tíma — samtíma skáldsins — á ákveðnum stöðum í landinu og snertir ákveðið fólk sem áheyrendur hafa vafalaust þekkt eða haft spurnir af, a.m.k. sumum hverjum.

45 Beinir tilvitnanir úr Ræningjarímum eru teknar úr útgáfu þeirra í *Tyrkjarárinu á Íslandi* 1627. Skáletur er frá mér komið.

Lýsingar á drápum, limlestingum og nauðgunum eru dramatískar og gróteskar eins og eftirfylgjandi dæmi úr fyrstu rímu sýnir:

Ungmennið sem létu á leið
 liggja og fyrri bundu,
 þar í fjötrum þeirra beið,
 það nú aftur fundu. (43. er.)

Ennið ristú ofanvert
 yfir með hári sléttu
 og því síðan öllu um þvert
 ofan á kinnar flettú. (44. er.)

Grimmd því meiri geðs höfum spurt
 grimmir vargar báru,
 hans og báða huppa í burt
 háðuglegana skáru. (45. er.)

Þetta er aðeins eitt dæmi af ótalmörgum lýsingum á grimmdarverkum ræningjanna gagnvart saklausu fólki.

Frásögnin af Tyrkjaráninu fer aðeins fram í þremur rímum en í síðustu rímunnni — hinni fjórðu — sem hefur yfirskriftina „Fjórða ríma, sem er ein góðviljug áminning til allra þeirra, sem þessar hörmungar-rímur heyra“ veitir skáldið áheyrendum áminningu og les þeim varnaðarorð — í stíl fréttaballaða. Hinir hræðilegu atburðir gerðust vegna almennrar óhlýðni og slæmrar hegðunar Íslendinga og skáldið kallar þá „Eyjanna straff“ eða refsingu Vestmannaeyja í fjórðu rímu:

Annað er sem einninn ber
 af *Eyjanna straffi* að læra,
 virðist mér það verðugt hér
 í víurnar inn að færa. (17. er.)

Hann brýnir samlanda sína til að hlýða drottni og biðja fyrir friði í landinu rétt eins og hann gerði í fréttaballöðum sínum.

Ræningjarímur eru ekki skáldskapur eins og rímur voru að jafnaði. Séra

Guðmundur hefði getað sett Tyrkjaránið í búning fréttaballöðu. Efnið var tilvalið fyrir kvæðagreinina og hann hafði kynnst henni og sjálfur ort eða snúið á íslensku fréttaballöðum af erlendum atburðum. Hann hefði einnig getað ort huggunar- eða minningarkvæði af þessu tilefni eins og sum önnur skáld gerðu.⁴⁶ En rímnahefðin var sterk í landinu á þessum tíma — fréttaballöður lítið þekktar — og með því að yrkja rímur um óhæfuverk sjóræningjanna hefur honum ef til vill fundist hann frekar ná til áheyranda sinna. Það að hann valdi rímnaformið sýnir einnig að hann lítur á frásögnina ekki bara sem viðvörun og minningu um hræðilega atburði heldur einnig sem spennandi afþreyingu og það gerir einnig sú aðferð sem hann notaði, að nýta sér bókmenntaleg einkenni fréttaballaða í rímunum. Þá má benda á að hvorar tveggja kvæðagreinarnar eru ætlaðar til flutnings — söngs eða kveðandi.

Niðurstöður

Náttúruhamfarir, stríð og aðrar hörmungar hafa alltaf átt sér stað og snert mannleg samfélög og einstaklinga á ýmsa vegu. Viðbrögð við slíkum atburðum og birtingarmyndir þeirra í bókmenntum eru jafnan háð menningarlegum þáttum og aðstæðum hverju sinni. Á fyrri hluta sautjándu aldar kynntust skáld eins og séra Guðmundur Erlendsson í Felli bókmenntagreinum sem vinsælar voru erlendis og fjölluðu um slíkt efni. Skáldin tileinkuðu sér aðferðir og efnistöð þessara bókmennta til að átta sig á ógnvænlegum atburðum heima og erlendis, gefa þeim merkingu, setja þá í stærra samhengi, samsama sig örlögum annarra eða aðskilja sig frá þeim. Bókmenntagreinarnar sem hér um ræðir eru fréttaballöður. Séra Guðmundur orti eða þýddi nokkrar slíkar sem fjalla um hamfarir og hörmungar í Evrópu og hann notaði bókmenntaleg einkenni þeirra í rímum sínum um Tyrkjaránið á Íslandi 1627. Áhrifa fréttaballaða gætir vafalaust í íslenskum kveðskap síðari alda í meira mæli en hér hefur gefist ráðrúm til að rannsaka.

46 Nokkur slík kvæði eru prentuð í *Tyrkjaráninu á Íslandi 1627*, 501 o.áfr. — Löngu síðar eða árið 1665 orti séra Guðmundur erfiljóð um Benedikt Pálsson, sonarson Guðbrands biskups Þorlákssonar, sem hafði lent í klóm sjóræningja á leið sinni heim frá Hamborg. Hann var fluttur til Algeirsborgar og seldur í ánaud en keyptur heim að þremur árum liðnum. Um þetta fjallar skáldið í erfiljóðinu en hluti af því var prentaður í *Tyrkjaráninu á Íslandi 1627*, 455–463.

VIÐAUKI

SÉRA GUÐMUNDUR ERLENDSSON Í FELLI
NOKKRAR FRÉTTABALLÖÐUR

Hér eru gefnar út þrjár fréttaballöður eftir séra Guðmund Erlendsson, ein um jarðskjálfta á Ítalíu 1627, tvær um aftöku Karls I. Englandskonungs 1649 og kvæðisauki sem er grafskrift Karls konungs. Í öllum tilvikum eru uppskriftir handritsins JS 232 4to lagðar til grundvallar útgáfunni en lesbrigði úr Lbs 1055 4to gefin aftast. Bæði handritin geyma stórt safn kvæða eftir skáldið sem hann kallaði Gígju. Hið fyrrnefnda er skrifað af syni hans Skúla Guðmundssyni árið 1688. Hið síðara er skrifað af Markúsi Eyjólfssyni árið 1787 eftir eftirriti Jóns Ólafssonar á Lambavatni frá árunum 1692–1694 en hann mun hafa skrifað eftir eiginhandarriti skáldsins eftir því sem fram kemur á titilsíðu. Lengra kvæðið um aftöku Karls I. er einnig í handritinu Lbs 1529 4to sem var m.a. skrifað af Halli Guðmundssyni, öðrum syni skáldsins, og að öllum líkindum er sumt með hendi Guðmundar sjálfs.⁴⁷ Tekin verða lesbrigði úr þessu handriti. Kvæðin eru til uppskrifuð í fleiri handritum en ekki verður tekið tillit til þeirra í útgáfunni. Kvæðin eru gefin út stafrétt en leyst úr böndum með skáletri. Stafurinn æ er að jafnaði með tvípunkti (æ) í aðalhandriti en hér skrifað æ. Til hliðar eru kvæðin prentuð með nútímastafsetningu og greinarmerkjasetningu útgefanda.

*

UM JARÐSKJÁLFTA Á ÍTALÍU 1627

Ein saungvijsa wr þýsku, *vmm þann Hrædelega Jarðskjálfta*, sem skiedi j Vallannde 1627, med *øðrum fleyrumm stórteiknumm*, sem þar säust og heyrðust, so þar *vmmturnudust* 5 Borgir, sem so Nefndust, S: Paulo, S: Severö, Cassel Mäiore, Cassel Minöre, og Corporinö. Tön. Huør hialpast vill j heimsinns kuøl.⁴⁸

Ein söngvísa úr þýsku um þann hræðilega jarðskjálfta sem skeði í Vallandi 1627, með öðrum fleirum stórteiknum sem þar säust og heyrðust, svo þar umturnuðust fimm borgir sem svo nefndust: St. Paulo, St. Severo, Cassel Maiore, Cassel Minore og Corporino. Tón: Hvör hjálpast vill í heimsins kvöl.

47 Katelin Marit Parsons sýndi fram á það í doktorsritgerð sinni, *Songs for the End of the World*, að handritið varðveiti brot úr Gígju, kvæðabók séra Guðmundar.

48 Skrifað eftir JS 232 4to, bl. 52v–53v (tölusetning í handriti 41v–42v). Tölusetningar blaða miðast við myndir á www.handrit.is.

1

Christinn líður athuga hier
og vmmhuga með siälfumm þier
huað hörð sie herranz Reidi
teikn ýmisleg
ä allann veg
oss fyrir siönir leidir.

2

Þö vill einnginn athuga það
öllum teikn hafa hier líttinn stad
fullrj foröckun mäta
manneskiann blinn
þvi víkjur j vinnd
vill eckj gude sæta.

3

Hvar af þess er að vænta víst
verðskulduð Reidi til vor snijst
hinna ungu sem Elldrj
nema Nidur
sig hneygi huor
hannz fyrir náðar velldi.

4

Þvi ættumm vier við synnd að siä
og siälfan IESŪM hröpa ä
víz er hann vægd að sijna
og gefa oss til
af ástar j
enn fyrir miskun sijna.

1

Kristinn lýður, athuga hér
og umhuga með sjálfum þér
hvað hörð sé herrans reiði;
teikn ýmisleg
á allan veg
oss fyrir sjónir leiðir.

2

Þó vill enginn athuga það,
öllum teikn hafa hér lítinn stað,
fullri foröckun mäta;
manneskjan blind
því víkur í vind,
vill ekki Guði sæta.

3

Hvar af þess er að vænta víst
verðskulduð reiði til vor snýst
hinna ungu sem eldri,
nema niður
sig hneygi hvör
hans fyrir náðarveldi.

4

Þvi ættum vér við synd að sjá
og sjálfan Jesúm hröpa á,
vís er hann vægd að sína
og gefa oss til
af ástaryl
enn fyrir miskun sína.

5

Þúsund 6 hundrud 20 og tuð
 tilleggiast 5 þá eru sið
 Eirnn jarðskjálftj er ordinn
 j Italiä
 so almennt sä
 vmm velltist þorp og jörðin.

6

Þar heyrdust dunur þrátt vm skj
 þann þrijtugasta dag Julj
 og sem nü kom ad kuellid
 liömadj tijdt
 vm loptid vijdt
 leyptur af megnumm Elldj.

7

Jarðskjálftinn heila viku var
 vijst Einum deigi þö frekar
 5 störa stadi felldi
 vmvelltust 'þeir'
 so Eckj meyr |
 eru sienir ä velldj.

8

Þegar huad verða villdi sier
 vesallt folk sem j stöðunumm er
 hröpanndi hof ad mæla
 hiälpa oss þü
 herra gud nü
 hiä þier finnst Näðinn sæla.

5

Þúsund sex hundruð tuttugu og tvö
 tilleggjast fimm þá eru sjö,
 einn jarðskjálfti er orðinn
 í Ítaliá
 svo almennt sä;
 umveltist þorp og jörðin.

6

Þar heyrðust dunur þrátt um ský
 þann þritugasta dag júli
 og sem nú kom að kveldi
 ljómaði títt
 um loftið vítt
 leiftur af megnum eldi.

7

Jarðskjálftinn heila viku var,
 víst einum degi þö frekar,
 fimm stóra staði felldi,
 umveltust þeir
 svo ekki meir
 eru sénir á veldi.

8

Þegar hvað verða vildi sér
 vesælt fólk sem í stöðunum er
 hrópandi hóf að mæla:
 ‚Hjálpa oss þú,
 herra Guð, nú,
 hjá þér finnst náðin sæla.‘

9

Ach: þu hin auma Íslanndz bygð
athuga slikt með gödrj trygd
sijðan og set j minnj
6 hundrud mannz
j dauda dannz
dröust j þessu sinni.

10

Eitt mikid vatn sig vpptök þar
áður sem þesse Byggijng var
strax huað með straumj kølldumm
burt spennj senn
Bæe og menn
Braust fram mē ster kumm ølldumm.

11

Kollgieck Bygdin Bændur sem hiu
Børnn og penijnga Mōdann sü
allt mættj æfigrandj
allmargur þar
vppetinn var
af wlfumm A huijtumm sanndj.

12

Ein gjä so stōr þar opnadest
er 16 Mijlur vegar siest
vpphöf sig og allviða
flöt jōrdinn þä
sem fjöll ad siä
fölkid nam särt ad kuijda.

9

Ach! Þú hin auma Íslands byggð,
athuga slíkt með góðri tryggð
síðan og set í minni:
Sex hundruð manns
í dauða dans
drógust í þessu sinni.

10

Eitt mikið vatn sig upptök þar
áður sem þessi bygging var,
strax hvað með straumi köldum
burt spennit senn
bæi og menn,
braust fram með sterkum öldum.

11

Kollgekk byggðin, bændur sem hjú,
börn og peningamóðan sú,
allt mætti ævigrandi;
allmargur þar
uppetinn var
af úlfum á hvítum sandi.

12

Ein gjá svo stór þar opnaðist
er sextán mílur vegar sést,
upphóf sig og allvíða
flöt jörðin þá
sem fjöll að sjá,
fólkið nam sárt að kvíða.

13

Heyrðist j lopti hark og gnijr
 hrøpun stiarnanna sig til bijr
 Å jørð lijkast sem lidj
 yfir Severö stad
 með sanni það
 sorgar til Efnid skiedj.

14

Sem þesse ögnn j burtu bräst
 Berlega tialld j loptj säst
 wtüüid til Bardaga
 so ad huor mä
 sem heyrir og sä
 hiartanlega sig klaga.

15

Tuø suerd j kross yfir tialldj þa
 tilreidd bædi huor madur sä
 Blödug og Beinnt þar stannda
 Eirnn herra mann
 sem hygðj hann
 hegnandi nøckrumm grannda.

16

Þar heyrðist Rødd með hörðum *gnij
 hün kalladj IRA DEI
 gudz Reidi *þjdir þetta
 tuø tungl j senn
 þar säu menn
 sem Blöd til grunna detta.

13

Heyrðist í lofti hark og gnýr,
 hrøpun stjarnanna sig tilbýr
 á jörð líkast sem liði
 yfir Severöstað
 með sanni það
 sorgar tilefnið skeði.

14

Sem þessi ögn í burtu brást
 berlega tjald í lofti sást
 útbúið til bardaga,
 svo að hvör má
 sem heyrir og sä
 hjartanlega sig klaga.

15

Tvö sverð í kross yfir tjaldi þá
 tilreidd bæði, hvör maður sá,
 blóðug og beint þar standa;
 einn herramann
 sem hygði hann
 hegnandi nokkrum granda.

16

Þar heyrðist rödd með hörðum gný,
 hún kallaði: ‚IRA DEI,‘
 Guðs reiði þýðir þetta;
 tvö tungl í senn
 þar sáu menn
 sem blóð til grunna detta.

17

Fiórar Meýar fram *meingu* þar
fannhúijt klædi *huor þeirra* bar
sig drottinn *sögdu senn*
þriü *dægur enn*
vm geingu senn
med oliu kuist j *henn*dj.

18

Aminntu þær *til jdranar*
j þjidskalannd *voru senn*dar
Rö og | frid mest Rádlögdu
hagl, Elld og stríð
sem harða tíð
hardsuijrudumm *tilsögdu*.

19

Þegar að höfdu fólkid frædt
fyrnefndar meýar süngu sætt
heilagur er vor herra
heilagur er
heilagt ä hier
hannz lof j minnj ad vera.

20

Sennar af gudj Reidumm Riett
Rædumm vær oss þvi hatid prett
Metnadar og meinsæra
ofdryckia liöt
Ägyrnnd og blöt
yður j hel vill færa.

17

Fjórar meýjar fram gengu þar,
fannhvít klæði hvör þeirra bar,
sig drottinn sögðu sendi;
þrjú dægur enn
um gengu senn
með oliukvist í hendi.

18

Áminntu þær til iðranar,
í Þýskaland voru sendar,
ró og frið mest ráðlögðu;
hagl, eld og stríð
sem harða tíð
harðsvírudum tilsögðu.

19

Þegar að höfðu fólkid frætt
fyrnefndar meýjar sungu sætt:
,heilagur er vor herra,
heilagur er,
heilagt á hér
hans lof í minni að vera.'

20

Sendar af Guði reiðum rétt,
ræðum vær oss þvi hátíð prett
metnaðar og meinsæra;
ofdrykkja ljót,
ágirnd og blöt
yður í hel vill færa.

21

Enn frammar sögdu allar þá
 ord drottinnz þeir sem hier forsmä
 og hamnz þienørumm þiaka
 öseigannde
 Eymmdir og vie
 wt munu seirna taka.

22

Christur snart hijnngad vitia vill
 verølldinn ä ad Enndast jll
 Dömj ömilldir mäta
 hrekiast fra þvi
 helraunum j
 honum sem nu ei sæta.

23

Sem Nü duijnad j dyrlegt skraf
 drepsöttar þoka fram sig gaf
 iij hundrud fölkz þar felldi
 lijdumm so fra
 lidu þær þä
 lát vina margann hrelldj.

24

Þau miklu teikn og margvijsleg
 menn sem lijta ä allan veg
 siönir sem sanna drauma
 tiä oss það gjör
 en tungan tier
 tijdina ad höfum nauma.

21

Enn frammar sögðu allar þá:
 ,Orð drottins þeir sem hér forsmá
 og hans þénurum þjaka
 ósegjandi
 eymdir og vé
 út munu seinna taka.

22

Kristur snart hingað vitja vill,
 veröldin á að endast ill,
 dómi ómildir mäta;
 hrekjast frá því
 helraunum í
 honum sem nú ei sæta.'

23

Sem nú dvínaði dyrlegt skraf
 drepsöttar þoka fram sig gaf;
 þrjú hundruð fólks þar felldi;
 lýðum svo frá
 liðu þær þá;
 lát vina margan hrelldi.

24

Þau miklu teikn og margvísleg
 menn sem líta á allan veg,
 sjónir sem sanna drauma,
 tjá oss það gjör
 en tungan tér
 tíðina að höfum nauma.

25

Ö herra Gud, ö Christe Kiær
 Christz og fõðursinnz Anndinn skiær
 ö þú þrenninginn þijda
 ö Einijnnz sønn
 oss øllum vnn
 Eilijfa huijld að Bijda.
 Amen. Amen.

25

Ó herra Guð, ó Kriste kær,
 Krists og fõðursins andinn skær,
 ó þú þrenningin þýða,
 ó eining sönn,
 oss øllum unn
 eilífa hvíld að bíða.
 Amen. Amen.

Lesbrigði úr Lbs 1055 4to, bl. 121r–122r (tölusetning í handriti bls. 235–237):

2.5 þvi] þeim 1055. 4.3 víz er] visar 1055. 5.6 velltist] velltust 1055. 6.2 þann] ÷ 1055. 7.3
 5] sex 1055. 7.4 þeir] fyrst skrifað þar en þeir skr. utanmáls og merkt inn. 8.2 stõdunumm]
 stadnum 1055. 16.1 hõrdumm] háfum 1055. *gný] þannig 1055 grij 232. 16.3 *þijdir þetta]
 öflug röð í 232, leiðrétt eftir 1055. 16.4 j] þar 1055. 16.6 grunna] gumna 1055. 17. 5 geingu]
 fóru 1055. 19.6 að] ÷ 1055. 25.2 andinn] andi 1055. 25.4 ö] og 1055.

*

AFTAKA KARLS I. ENGLANDSKONUNGS 1649

Stutt jnntak þess fáheyrda og frábæra mordz sem sü FairFaxiska strijdz magt ä
 Einnglannde giørde sijnum Konge, Karl Stewart. Ton. Einnz og sitt Barn. 1648.⁴⁹

Stutt inntak þess fáheyrða og frábæra morðs sem sú fairfaxíska stríðsmagt á Englandi
 giørði sínum kóngi Karli Stúart. Tón: Eins og sitt barn. 1648.

49 JS 232 4to, bl. 92r–94v á www.handrit.is (tölusetning í handriti 81r–83v).

1

Níjr minniss Annáll einn er hier
 jnn j lanndid feinninn
 huor j Lundwn letradur er
 letradur er
 lijka þar fyrst útgeinninn.

2

Kynnir hann frá ad Karl Stewart
 köngur Einlanndz manna
 lidid hafj þar mikid og margt
 mikid og margt
 mä þad øll verølld sanna.

3

Hoffölkid tøk sig harla fast
 honum vpp ä mötj
 þar með tilfærði lygar og last
 lygar og last
 laga so aungra Niötj.

4

Helmijng almügannz eda meir
 vnnðann honum so Riedu
 fyrir þuj geinngu Førstar tueyr
 Først: tueyr
 ad fädæmi soddann skiedu.

5

Annar hiet Thömas FairFax
 forræðarinn sä vestj
 Oláfur Krømvel ävjsast
 ävjsast
 äsamt honum sä mesti.

1

Nýr minnisannáll einn er hér
 inn í landið fenginn
 hvör í Lundún letraður er,
 – letraður er –
 líka þar fyrst útgenginn.

2

Kynnir hann frá að Karl Stúart,
 köngur Englands manna,
 liðið hafi þar mikið og margt,
 – mikið og margt –
 má það öll veröld sanna.

3

Hoffólkið tók sig harla fast
 honum upp á móti,
 þar með tilfærði lygar og last,
 – lygar og last –
 laga svo öngra njóti.

4

Helming almúgans eða meir
 undan honum svo réðu;
 fyrir því gengu furstar tveir
 – furstar tveir –
 að fádæmi soddan skeðu.

5

Annar hét Tómas Fairfax,
 forræðarinn sá versti,
 Ólafur Cormwell ávísast
 – ávísast –
 ásamt honum sá mesti.

6

Þessir grimmustu Greýfar tueýr
gridinn brutu þaug Riettu
Rijkiz her øllum Riedu þeir
Riedu þeir
Räðum so konginn flettu.

7

Thömas hinndradj trúarbrøgd
og tijdsku lannðsinnz göða
Enn Nijfunnderud lög jnnløgð
lög jnnløgð
liet ä prent frambjóða.

8

Könnur þar mest ä mötj stöð
so mætti böt ä vinna
lika þö gilltj lifj og Blöd
lifj og Blöd
lanndz jnnbyggjara sinna.

9

Lög og frijheit sem honum bar
hann villdi lannðsinnz stidia
tilneiddur af vandlætjng var
vandl: var
voda slijkumm ad Rida.

10

Hoffólk og Rädid hønnum þuj
hafnar j allann Mäta
sijdann Byriudu samtök nij
samtök nij
so hann vard vnnðann läta.

6

Þessir grimmustu greifar tveir
gridin brutu þau réttu;
rikisher öllum réðu þeir,
– réðu þeir –
ráðum svo kónginn flettu.

7

Tómas hindraði trúarbrøgd
og tísku landsins göða
en nýfunderuð lög innlögð
– lög innlögð –
lét á prent frambjóða.

8

Kóngur þar mest á móti stóð
svo mætti bót á vinna,
líka þó gilti líf og blóð
– líf og blóð –
lands innbyggjara sinna.

9

Lög og friheit sem honum bar
hann vildi landsins styðja,
tilneyddur af vandlætng var
– vandlætng var –
voða slíkum að ryðja.

10

Hoffólk og ráðið honum því
hafnar í allan máta,
síðan byrjuðu samtök ný
– samtök ný –
svo hann varð undan láta.

11

Þanninn feingu frá Rádum Rícht
og Ráku með Naudunng sárrj
wt af Lundün j Eýna Wycht
j eýna W:
Einninn kíør budust skárrj.

12

Herskipa⁵⁰ vackt þvi halldinn var
huorgi so burt má leita
j lánnga tíjma lucktur sat þar
lucktur | sat þar
lid honum aungvir veita.

13

Þö voru nøckrir þjóðnar hannz
þar sem ei burtu Runnu
hier vmm bil (máskie) hundrad mannz
hundr: mannz
honum þvi vægðar vmm.

14

Vmm þennann tíjma þeinaktu Räd
þeir sem ä mötj stöðu
ad honum jrdj aptur näd
aptur näd
wr Eýnne Wycht með göðu.

15

Nija vid hann samtöku sätt
og siälfur skilldj Rita
fridar Trachtät ä feskan hätt
ä fesk: hätt
og fastmælum skilldu hnyta.

11

Þanninn fengu frá ráðum rykkt
og ráku með nauðung sárrí
út af Lundún í eyna Wycht,
– í eyna Wycht –
engin kjör buðust skárrí.

12

Herskipavakt þvi haldin var,
hvörgi svo burt má leita;
í langa tíma luktur sat þar,
– luktur sat þar –
lið honum öngvir veita.

92v

13

Þó voru nokkrir þjóðnar hans
þar sem ei burtu runnu;
hér um bil (máskie) hundrad manns
– hundrad manns –
honum þvi vægðar unnu.

14

Um þennan tíma þenktu ráð
þeir sem á móti stóðu
að honum yrði aftur náð
– aftur náð –
úr eynni Wycht með göðu.

15

Nýja við hann samtöku sätt
og själfur skyldi rita
friðartraktat á ferskan hátt
– á ferskan hátt –
og fastmælum skyldu hnýta.

50 Litill miði er límdur yfir fyrri hluta orðsins en „Herskipa“ stendur í 1055.

16

Konünnleg *nad þad* kiørj skiött
 kostur þöttj sä bestj
 liüfann sattmäla letrar fljótt
 letrar fljótt
 lanndz fridinn so stadfestj.

17

J þuj Bilj wtsendur *var*
 Einn mann af Rádsinnz *henndj*
 Colcobet til hannz kiemur þar
 kemur þar
 með kynia lid framn vendj.

18

Könginum *sijdan* søgdu blijdt
 samtökinn *giörvöll* stædj
 Tygin *herra þvi* trwdj lijtt
 þvi trüdi lijtt
 tefia þö ei *vid* Nædi.

19

Var þuj fluttur *med* valldi af þeim
 vondum *wtsendara*
 Liüfur herra j *Lunndun* heim
 j *Lundun* heim
 lid tök *hann margt til* vara.

20

Hann fyrir Rádid hafður *var*
 enn herrar tueyr fyrnefn<d>u
 yfirdömarar vrdu þar
 vrdu þar
 ä *hannz* lijf bádir stefndu.

16

Konungleg *náð það* kjöri skjótt,
 kostur þótti *sá* bestj,
 ljúfan *sáttmäla* letrar fljótt,
 – letrar fljótt –
 landsfriðinn svo *staðfesti*.

17

Í þvi *bili* útsendur *var*
 einn mann af *ráðsins* hendi,
 Colcobet til *hans* kemur þar
 – kemur þar –
 með *kynjalið* fram vendi.

18

Könginum *siðan* sögðu blítt
 samtökin *giörvöll* stæði;
 tigin *herra þvi* trüdi lítt,
 – þvi trüdi lítt –
 tefja þó ei *við* næði.

19

Var þvi fluttur *með* valdi af þeim
 vondum *útsendara*,
 ljúfur herra í *Lundún* heim,
 – í *Lundún* heim –
 lið tök *hann margt til* vara.

20

Hann fyrir *ráðið* hafður *var*
 en herrar tveir *fyrnefn*du
 yfirdömarar *urðu* þar,
 – *urðu* þar –
 á *hans líf* bádir stefndu.

21

Þá voru soddan sakir brátt
sagdar honum ä hendur
ad hann værj ä allann hätt
<ä allann hätt>
ödäda madur kiennur.

22

Einnkummm trygdalauz týranne
talinn ä þessu þjinnji
fólksinnz övin forrædare
forrædare
og fullkominn mordijnnji.

23

Könnur suarar: eg kiennist sijst
kløgun og frammburd ydar
gømul frijheit eg villdj vijst
eg villdj vijst
veria til lanndsinnz fridar.

24

Enn hermid mier af huorrj macht
heyrast so meigi vijda
ad hafi þier ä mig hennur lagt
hennur lagt
hier skal mitt forsuar bijda.

25

Til gudz eg votta vil og mä
ad villda eg ydur hid besta
vijkid þvi ydar veigi frá
og verkummm frá
værj þeim hent ad fresta.

21

Þá voru soddan sakir brátt
sagðar honum á hendur
að hann væri á allan hátt
– á allan hátt –
ódáðamaður kenndur.

22

Einkum tryggðalaus týranni
talinn á þessu þingi;
fólksins övin forræðari
– forræðari –
og fullkominn morðingi.

23

Kóngur svarar: „Ég kennist síst
kløgun og framburð yðar,
gömul friðheit ég vildi víst
– ég vildi víst –
verja til landsins friðar.“

24

„En hermið mér af hvörri makt
heyrast svo megi víða
að hafi þér á mig hendur lagt;
– hendur lagt –
hér skal mitt forsvar bíða.“

25

„Til Guðs ég votta vil og má
að vilda ég yður hið besta,
víkið því yðar vegi frá,
– og verkum frá –
væri þeim hent að fresta.“

26

Enn ef það vilied *eckj* siä
 og äframm stunnidid ad hallda
 allt mun verda Eptir ä
 Eptir ä
 Einglannd með sorg ad giallda. |

27

Yður villir sü ærugyrnd
 ecki mun hægt ad Kiefia
 Betur væri j Burtu spyrnd
 j Burt: spyrnd
 og Bräddæmj slijkt ad tefia.

28

Fäe eg siälfur so Raudann Riett
 Räda mä þar af siðann
 huorsu mitt fätækt fólk er sett
 fólk er sett
 fram þegar stunnidur lijda.

29

Eg kref þier sijnid yðar magt
 Eirnn Könng so ad dæma
 fyrr enn atkvædi ä er lagt
 ä er lagt
 eg sem vid hliötj ad sæma.

30

Almügin giefur oss það valld
 ansadj Rädid strijda
 ad þü skulir hid jsta gialld
 hid jsta gialld
 fyrir jllskur þijnar lijda.

26

,En ef það viljið ekki sjä
 og áfram stundið að halda,
 allt mun verða eftir á
 – eftir á –
 England með sorg að gjalda.‘ 93r

27

,Yður villir sú ærugirnd,
 ekki mun hægt að kefja,
 betur væri í burtu spyrnd
 – í burtu spyrnd –
 og bráðdæmi slíkt að tefja.‘

28

,Fái ég sjálfur svo rauðan rétt,
 ráða má þar af síðan
 hvörsu mitt fátækt fólk er sett
 – fólk er sett –
 fram þegar stundir líða.‘

29

,Ég kref þér sýnið yðar magt
 einn kóng svo að dæma
 fyrr en atkvæði á er lagt,
 – á er lagt –
 ég sem við hljóti að sæma.‘

30

,Almúgin gefur oss það vald,‘
 ansaði ráðið stríða,
 ,að þú skulir hið ysta gjald
 – hið ysta gjald –
 fyrir illskur þínar líða.

31

Eckert *forsuar og Einnginn* Bön
wt hiedann mä þig leýsa
þuj skalltu vpp fyrir allra siön
fyrir allra siön
ä aftøku stadinn Reýsa.

32

Þä var dömur vppsagdur sä
samtal er linn*tj* þetta
þar skilldj plässe opnu ä
opnu ä
med Øxi könn*ginn* Rietta.

33

Loptvyrke Eitt þar vpp var bygt
vnn*dir* himn*ni* berum*m*
Næsta Mikid og Nijstärli*gt*
og nijstärli*gt*
nög Rädagiør*rd* var hier vmm.

34

Minnunnst ä þad hannz Mäiestät
med förstalega Sidj
allchristilega gefur gät
g: g:
ad geingnu dö*mz* atridj.

35

Hann stöd þar med sinn hatt vppä
hafdist so vid med prijdj
honum vid döminn huørgi Brä
og huørgi Brä
heyrdist ei neinu kuijdj.

31

Ekkert forsvar og engin bön
út héðan má þig leysa,
því skaltu upp fyrir allra sjön
– fyrir allra sjön –
á aftökustaðinn reisa.⁴

32

Þá var dómur uppsagður sä,
samtal er linn*tj* þetta,
þar skildi plássi opnu á
– opnu á –
með öxi kónginn rétta.

33

Loftvirki eitt þar upp var byggt
undir himni berum,
næsta mikið og nýstärli*gt*,
– og nýstärli*gt* –
nóg ráðagjörð var hér um.

34

Minumst á það hans majistet
með furstalega siði,
allkristilega gefur gát
– gefur gát –
að gengnu dóms atriði.

35

Hann stóð þar með sinn hatt uppá,
hafðist svo við með prýði,
honum við döminn hvørgi brá,
– og hvørgi brá –
heyrðist ei neinu kviði.

36

J Svefnherberge sitt *var* hann
 síðan fluttur að Bragdj
 Byskup Juxon huort vitia vann
 h:v:v:
 sem verðug *hamnz* Näd tilsagdj.

37

Hamnz Mäiestet hugleida tök
 honum huad *byskup* tiedi
 samtal það *könngi* sælum*m* jök
 sælum*m* jök
 sæta huggun og gledj.

38

Á mánudagi*nn* v*mm* morgun stund
 midt j James Kyrkiu
 tuð Børn*inn* han*nz* þar fei*ngu* fun*nd*
 þar f:f:
 með fagnadartära merkium*m*.

39

Fortø*lur* göðar fyrir þeim
 fluttj á margar lunn*dir*
 og gladdj með Gymsteinum*m* tueim
 Gymst: tueim
 ö grátlegir harma fun*ndir*.

40

Blessadj síðan Børn*inn* sæt
 Burt fyrir en*n* tekinn væri
 af þeim sem á þeim | giefur giæt
 g:g:
 gløgt mun þaug naudug færj.

36

Í svefnherbergi sitt var hann
 síðan fluttur að bragði;
 biskup Juxon hvört vitja vann
 – hvört vitja vann –
 sem verðug hans náð til sagði.

37

Hans majistet hugleiða tök
 honum hvað biskup téði;
 samtal það kóngi sælum jök
 – sælum jök –
 sæta huggun og gleði.

38

Á mánudaginn um morgunstund
 mitt í James kirkju
 tvö börnin hans þar fengu fund
 – þar fengu fund –
 með fagnaðartára merkjum.

39

Fortölur góðar fyrir þeim
 flutti á margar lundir
 og gladdi með gimsteinum tveim.
 – gimsteinum tveim –
 Ó, grátlegir harmafundir.

40

Blessaði síðan börnin sæt
 burt fyrir en tekinn væri
 af þeim sem á þeim gefur gæt, 93v
 – gefur gæt –
 glöggt mun þau naudug færi.

41

Vaktinn þá fylgdi hönnum heim
 í herbergi sængurinnar
 lausnarann það að líkna þeim
 að líkna þeim
 sem leitudu andar sinnar.

42

Sacrämenntumm þá til síjn tök
 og tiedi jdran sanna
 prestur Eirnn og so Juxon jök
 J:j:
 jafnann huggun sorganna.

43

Bædi nú harma hugar síjnnz
 og hünngur vard að þola
 af þuj dreckur hann Eitt glas vijnnz
 e:g:v:
 og Etur lijtinn Braud mola.

44

Ad morne var dauda dagur hannz
 dijr: enn vikunnar þridie
 allt fólkið samann sueyf j kranzz
 sueyf j kr:
 suik þö ei allir stidie.

45

Rádstofann var Riddørumm sett
 Runt að vtann og þegnumm
 enn fólkið á Strætumm för so þiett
 för so þ:
 að færast má traudt j giegnum.

41

Vaktin þá fylgdi honum heim
 í herbergi sængurinnar;
 lausnarann það að líkna þeim
 – að líkna þeim –
 sem leituðu andar sinnar.

42

Sakramentum þá til sín tök
 og téði iðran sanna;
 prestur einn og svo Juxon jök
 – Juxon jök –
 jafnan huggun sorganna.

43

Bæði nú harma hugar síns
 og hungur varð að þola,
 af því dreckur hann eitt glas vins
 – eitt glas vins –
 og étur lítinn brauðmola.

44

Að morgni var dauða dagur hans
 dýr, en vikunnar þriðji,
 allt fólkið saman sveif í krans,
 – sveif í krans –
 svik þó ei allir styðji.

45

Rádstofan var riddurum sett,
 runt að utan og þegnum,
 en fólkið á strætum fór svo þétt
 – fór svo þétt –
 að færast má trautt í gegnum.

46

Helvyrkid Reýsta hópar mannz
 hundrudumm j krijng stödu
 margir samaumka harma hanzz
 harma hanzz
 af hiarta og sinnj gödu.

47

Vmm háar trøppur hann vppstie
 til høggestadarinnz so leiddur
 og atrúnad sinn ävijsadj
 ävijsadj
 ädur enn hann var deyddur.

48

Christumm jätar og kannast vid
 krapt pijnu hanzz og dauda
 Byrtj sier eirnninn Büinn frid
 Büinn frid
 fyrir Blödz sueita hanzz hinn Rauda.

49

Bad og Rädid ad Büa vel
 bædi ad lanndj og þegnumm
 hiälp sijna og huggiædiss þel
 huggi: þel
 högværumm lijd og giegunnum.

50

Eirnninn tiedist hann Eiga son
 wtrekinn þar frá lanndj
 og ad þess viti allir von
 all: von
 til Erfðarinnar sä stanndj.

46

Helvirkið reista hópar manns
 hundruðum í kring stöðu;
 margir samaumka harma hans
 – harma hans –
 af hjarta og sinni göðu.

47

Um háar trøppur hann uppsté,
 til høggestaðarins svo leiddur
 og átrúnað sinn ávísaði
 – ávísaði –
 áður en hann var deyddur.

48

Kristum játar og kannast við
 kraft, þínu hans og dauda;
 birti sér einninn búinn frið
 – búinn frið –
 fyrir blóðsveita hans hinn rauða.

49

Bað og ráðið að búa vel
 bæði að landi og þegnum;
 hjálp sína og huggæðis þel
 – huggæðis þel –
 högværum lýð og gegnum.

50

Einninn téðist hann eiga son,
 útrekinn þar frá landi,
 og að þess viti allir von
 – allir von –
 til erfðarinnar sá standi.

51

Hann feck Cediuna af halse sier
 herra Juxon og tiedi
 minnst það eg seinast sagdj þier
 sagdi þ:
 senn játa hinn þuj Riedj.

52

Sijdann kápunnj siälfur af
 sier hraustlega venndi
 lijka Treyuna lausa gaf
 lausa gaf
 liüflega sier wr henndj.

53

Hugdi sijdann höggstocknumm ad
 hann huort ei skeyka meigi
 so og lijka Bødulinn Bad
 Bød: Bad
 Bräðlega ad höggguist Eije.

54

Fyrr enn hann lieti teikn j tie
 til þess med hennði sinne
 höft og ad spyr huort häríd sie
 huort här: sie
 til hinndrunar Øxinne. |

55

Knär Bødull þar vid kuedur jä
 kuadst til þess bijða vilja
 hann og verdi halsinum frá
 halsinum frá
 häríd vel burt ad skilia.

51

Hann fékk keðjuna af hálsi sér
 herra Juxon og téði:
 „Minnst það eg seinast sagði þér.“
 – sagði þér –
 Senn játa hinn því réði.

52

Síðan kápunni själfur af
 sér hraustlega vendi,
 líka treyjuna lausa gaf
 – lausa gaf –
 ljúflega sér úr hendi.

53

Hugði síðan höggstocknum að,
 hann hvört ei skeika megi,
 svo og líka böðulinn það
 – böðulinn það –
 bráðlega að höggvist eigi.

54

Fyrr en hann léti teikn í té
 til þess með hendi sinni,
 hóft og að spyr hvört hárið sé
 – hvört hárið sé –
 til hindrunar öxinni.

55

Knär böðull þar við kveður já,
 kvaðst til þess bíða vilja,
 hann og verði hálsinum frá
 – hálsinum frá –
 hárið vel burt að skilja.

56

Köngur vottar sakleysid sitt
og seigir *med* stilltum *mödj*
að *hann* giæfi þeim öllum *kuitt*
þeim ø: k:
sem wthelltu sijn *Blödj*.

57

Hafid tier prestur hijra lund
huxid til gödra kjöra
þier munud lokz ä litl*j* stund
a: l: st:
lä*nn*ga Reysu fullgiøra.

58

Köngur jatar og kuadst þess viss
kuedur þá *byskup* báða
að fara munj *hann* j flö*ðj* Christz
j fl: Chr:
frelsara sijnz til náða.

59

Eir*nn* milld*ann* gud og göða sök
gledia tier sig að skoda
Einglan*ndz* Cörona of sie løk
of sie løk
ædrj stan*ndj* til boda.

60

Ad Nijt*um* prestj Nälægum*nn* þá
nätthüu sijn*a* kallar
med Kurt *vmm* sig aptur Käpu brä
Käpu brä
Kiørum*nn* nü flestum*nn* hallar.

56

Köngur vottar sakleysið sitt
og segir með stilltum móði
að hann gæfi þeim öllum kvitt
– þeim öllum kvitt –
sem úthelltu sínu blóði.

57

„Hafið,“ tér prestur, „hýra lund,
hugsið til góðra kjöra,
þér munuð loks á lítilli stund
– á lítilli stund –
langa reisu fullgjöra.“

58

Köngur jatar og kvaðst þess viss,
kveður þá biskup báða,
að fara muni hann í flóði Krists,
– í flóði Krists –
frelsara síns, til náða.

59

Einn mildan Guð og göða sök
gleðja tér sig að skoda,
Englands kóróna of sé lök,
– of sé lök –
æðri standi til boða.

60

Að nýtum presti nálægum þá
nátthúfu sína kallar;
með kurt um sig aftur kápu brá,
– kápu brá –
kjörum nú flestum hallar.

61

Kyrlátur tier vid Colonel
kunnjngia villd þö duijn
seinast eg bid siä þar vmm vel
siä þar vm vel
so þeir mig ei ofmiøg pijnj.

62

Ädur enn nidur äfram kraup
wtrietj henndur bädar
allmörgumm tár af augumm draup
af aug: dr:
öskandj honum Nädar.

63

Vnndir hüfuna härid braut
hann þä sem fastast yrdj
j naffnj drottinnz so nidur laut
s: n: l:
nu aptur þanninn spurdj:

64

Hinn drar þig nøckud härid mitt
hinn jatar: strax þuj flettj
vnndir hwfuna vm höfudid sitt
vm höf: s:
Enn hälsinn ä tried fram rietj.

65

Bad hann þö enn ad bijda þess
benndijng er litj sijna
Eirnninn Befalar huga hress
h: h:
ad höggua sig enn ei pijna.

61

Kyrrlátur tér við Colonel,
kunningia vild þó dvíni,
seinast ég bið, sjá þar um vel
– sjá þar um vel –
svo þeir mig ei ofmjög píni.

62

Áður en niður áfram kraup
útrétti hendur báðar,
allmörgum tár af augum draup,
– af augum draup –
óskandi honum náðar.

63

Undir húfuna hárið braut
hann þá sem fastast yrði,
í nafni drottins svo niður laut,
– svo niður laut –
nú aftur þanninn spurði:

64

„Hindrar þig nokkuð hárið mitt?
Hinn jatar. Strax því fletti
undir húfuna um höfuðið sitt
– um höfuðið sitt –
en hálsinn á tréð fram rétti.

65

Það hann þó enn að biða þess
bending er liti sína;
einninn befalar huga hress
– huga hress –
að höggva sig en ei pína.

66

Yfir stocknumm stöðugur lá
stunnd sijdar teiknid greiddj
hinn þui Riedj það högg ad slá
það h: ad slá
sem höfud frá Büknumm leiddj.

67

Hätt j loptj þuj heldur strax
huor madur ad það sæi
med þessu ä ad leita lagz
ad leita lagz
lanndinu so fullnægie.

68

Harmur og grätur heyrðist megn
hinna sem könniginn þreydu
vmm Lundün alla wt j giegnn
wtj giegnn
Eirninn ä lanndj Breýdu. |

69

Það skal nü vera sagt vmm sinn
af sorgar Efnj störu
med Christö lifir köngurinn
köngurinn
kiør jar<d>nesk vnndann föru.

70

Jllska þeirra wtheimntir döm
sem yfirvalld sitt þuijnnga
verølldinn slær med vesta Röm
med v: R:
þä vondu Einnglenndijnnga.

66

Yfir stokknum stöðugur lá,
stund síðar teiknið greiddi,
hinn því réði það högg ad slá
– það högg ad slá –
sem höfuð frá búknum leiddi.

67

Hátt í lofti því heldur strax,
hvör maður ad það sæi,
með þessu á ad leita lags
– ad leita lags –
landinu svo fullnægi.

68

Harmur og grätur heyrðist megn
hinna sem könginn þreyðu,
um Lundún alla út í gegn,
– út í gegn –
einninn á landi breiðu.

69

Það skal nú vera sagt um sinn
af sorgarefni störu:
Með Kristö lifir köngurinn,
– köngurinn –
kjör jarðnesk undan föru.

70

Jllska þeirra útheimtir döm
sem yfirvald sitt þvinga;
veröldin slær með versta róm
– með versta róm –
þá vondu Englendinga.

71

Köng vorn og allann kristinn lijd
 kíore eg j vernndan þijna
 heilage gud ä huørre tijd
 ä huørj tijd
 hier skal nü quædid duijna.

71

Kóng vorn og allan kristin lýð
 kjöri ég í verndan þína,
 heilagi Guð, á hvörri tíð;
 – á hvörri tíð –
 hér skal nú kvæðið dvína.

Lesbrigði úr Lbs 1055 4to, bl. 123v–126r á www.handrit.is (tölusetning í handriti bls. 240–245); Lbs 1529 4to, bl. 36r–37bivr á www.handrit.is (nýleg tölusetning í handriti bls. 71–74a).

1.3 huor] sem 1529. 3.2 ä] i 1055. 3.3 lygar] lyge 1055, 1529. 4.1 Helmiing] Tuo hluti 1529. 4.2 so] þuij 1529. 4.3 geinngu] geingust 1529. 4.5 soddan] þuijlyk 1529. 6.5 so] þuij 1529. 7.3 jnnløgð] löginn lögð 1529. 9.5 ad] af 1529. 13. *erindi er á undan í 12. í 1529*. 11.1 Þanninn] sídann 1055. 12.2 so] ÷ 1529.12.3 tijma] so tijma 1529. 12.3 sat] ÷ 1529. 12.5 honum aungvir] aungvir hönnum 1055, 1529. 13.2 þar] þeir 1529. 13.5 þvi] sem 1529. 14.2 ä] i 1055. 15.5 og] ÷ 1529. Skilldu] þar med 1529. 17.3 til hanss kiemur] huor til kíörinn 1529. 18.1 søgdu] sagde 1055, 1529. 23.2 frammburd] äsök 1529. 25.2 ad] ÷ 1055. 25.3 þvi] þier 1529. 25.5 þeim hent] þuij best 1529. 26.3 allt mun] ad mun þess 1529. 27.2 ecki] sem ey 1529. 27.5 og] ÷ 1529. 29.2 könn] konung 1055. 29.5 sem vid] vid sem 1055, 1529. 31.2 hiedann mä þig] ma þig hiedann 1529. 31.3 þuj skalltu] þu skall<t> 1529. 35.2 hafdist so] og hafdist ad 1529. 36.2 fluttur] færður 1529. 36.3 huort] hanss 1529. 37.3 sælum] sælu 1529. 39.2 margar] allar 1529. 39.3 gladdj] + þaug 1529. 39.5 ö] og 1529. 40.1 Blessadj] Befol 1529. 40.3 af] ad 1529. 42.3 Eirnn og so] og eirinn 1529. 43.1 nü] þä 1529.43.3 hann] þä 1529. 45.1 Rädstofann] Radstefnan 1529. var] + af 1529. 45.5 ad] ÷ 1529. 46.1 Reýsta] reistu 1529. 48.3 Byrtj] og birtir 1529. 48.5 fyrir] i 1055, 1529. Hinn] þeim 1055. 49.1 og] þa 1529. 50.2 wtrekinn] utrýmdann 1055. 50.3 ad] ÷ 1529. viti] vissu 1055, vissi 1529. 51.3 seinast] síðast 1055. 51.5 hinn] hann 1529. 52.2 hraustlega] hraustleganna 1529. 3 Treyuna] eirinn 1529.53.2 hann] ÷1529. ei] eckj 1529. 5 höggvist] hoggva 1529. 54.3 sie] ei sie 1529. 55.1 vid] til 1055. 55.2 kvadst] kvad 1055. Þess] ÷ 1529. 3 og] ad 1055. 56.1 sakleysid] sakleisi 1529. 58.3 ad fara munj hann] enn seig<i>st nu fara 1529. 59.1 og göða] j göðre 1529. 2 gledia tier sig ad skoda] med gledi bad sig ad stoda 1529. 61.3 eg] þig 1529. siä þar] þar siä 1529. 62.1 Ädur enn] Ad honum 1529. 3 allmørgum] allmorg 1529. draup] flaut 1529. 63.3 laut] kraup 1529. 64.3 höfudid] höfud

1055. 65.3 einninn] *sijdan* 1529. huga] *hugar* 1529. 66.3 Riedj] Reiddi 1529. 5 sem] ÷ 1529. leiddj] sneiddi 1529. 67.1 j loptj] ä lopt 1529. 2 huor] so huor 1529. ad] ä 1529. 70.2 sem yfirvalld sitt] yfirvalld sitt sem 1529. 71. 2 kiøre] kýs 1055, 1529. 5 skal nü quædid] skulu liodinn 1529.

*

SORGARKVEÐJA KARLS KONUNGS

Sorgar Kuedia Karl Stwart konungs. Lag sem vid Magdeborgar vjsur.⁵¹

Sorgarkveðja Karls Stúarts konungs. Lag sem við Magdeborgarvísur.

1
Wpp nü *könng* Karl og Bü þig Brätt
Biöd vinum þinum göða nátt
höggstadur og Blæia er Büinn
Cörönu þina kuedia mátt
kiør lifz *eru* burt flüinn.

2
Auvij minnar sälar säler
sälar: og æ vel *fare* þier
far vel mijn kiær köng ynna
mijnum gude nü fel: eg fer
forsorgun þin og þinna.

3
Eg Bid *hann* lätj ei ydar neid
ötijmannlegum stjira deyd
nær þier fäid ad frietta
ad mier sie gjörd so wtför leid
afstandid *heldur* þetta.

1
Upp nú, kóng Karl, og bú þig brátt,
bjóð vinum þínum göða nátt,
höggstaður og blæja er búinn;
kórönu þína kveðja mátt,
kjör lífs eru burt flúin.

2
Auví, minnar sälar sálir,
sälar og æ vel fari þér;
far vel, mín kær kóngynna,
mínum Guði nú fel, ég fer,
forsorgun þín og þinna.

3
Ég bið hann láti ei yðar neyð
ótímanlegum stýra deyð,
nær þér fáid að fréttu
að mér sé gjörð svo útför leið,
afstandið heldur þetta.

51 JS 232 4to, bl. 94v–95r (tölusetning í handriti bls. 83–84).

4

Frwinn kær og mjin föguru Børnn
 farid vel: gud sie ydar vørnn
 og huggun j hørðum mödi
 sijst munud gleima süta giørn
 saklausu føður blödj.

5

Minn daudi ydar ännigist er
 Eilijf gleði þö siälfum mier
 far nü vel kyn Mitt kiæra
 lijka mitt fölk j lanndi hier
 lif vel: prijdist þijn æra.

6

Æski eg þess af allre trü
 ad minn drejre þier verði nü
 ad fridar Einijng än efa
 ä mier þinn vilia vppfyll þü
 eg vil það fyrirgefa.

7

Þö þü minn dauða syrgir sijst
 samt munu nøckrir hallda vijst
 skiötann döm þinn ei skarta
 þijn öfund giore það henne lijst
 þier fyrirgefur mitt hiarta.

8

Med mig til grafar fljött þü fer
 fæst þö eckj ad Bevisjer
 eg huad til vnnid hefe
 Eirnn hier klagar og vmmðæmer
 eg þö ad kuitit það giefi.

4

Frúin kær og mín föguru börn,
 farið vel, Guð sé yðar vörn
 og huggun í hörðum móði;
 síst munuð gleyma, sútagjörn,
 saklausu föður blóði.

5

Minn dauði yðar angist er,
 eilíf gleði þó sjálfum mér,
 far nú vel, kyn mitt kæra,
 líka mitt fólk í landi hér,
 líf vel, þryðist þín æra.

6

Æski ég þess af allri trú
 að minn dreyri þér verði nú
 að friðareining án efa;
 á mér þinn vilja uppfyll þú,
 ég vil það fyrirgefa.

7

Þó þú minn dauða syrgir síst
 samt munu nokkrir halda víst
 skjótan dóm þinn ei skarta;
 þín öfund gjöri það henni líst,
 þér fyrirgefur mitt hjarta.

8

Með mig til grafar fljótt þú fer,
 fæst þó ekki að bevisjer
 ég hvað til unnið hefi;
 einn hér klagar og umdæmir,
 ég þó að kvitt það gefi.

9

Hvad þægur wrskurður þetta er
þar vmm *gud* og verölld dæmer
j 200 Är er einnginn
slijkur *Xristnum* kunnur sem hier
ä Karl Stewart er geinnginn.

10

Nü vel: mitt fólk: þú *far med mig*
fyrir gude ei klagar þig
hiarta mitt þö ad | *helldur*
hier *geinng* eg beint ä heliar stig
hertekinn saklaus felldur.

11

Sem Stephänus *med* styrkrj lunnd
strax vil eg nü ä Jesu funnd
so eg minn konünng siäi
daudinn er mier myskunar munnd
ad mætarj Rijkium Näi.

12

Eg þacka gödri *guddömz* näd
sem *gefur* mier styrk og hugar däd
daudan diarflega ad lijda
mijn pijslarvættiz Ben er Bräd
Ber eg þui aunguan kuijda.

13

Far nü Cröna *forgeinngilig*
fäniyt: ad sorgumm kiennj eg þig
Eilif er Beint *til* Boda
Eptir þuj längar mest nü mig
minn gud og hana ad skoda.

9

Hvad þægur úrskurður þetta er,
þar um Guð og veröld dæmir,
í tvö hundruð ár er enginn
slíkur kristnum kunnur sem hér,
á Karl Stúart er genginn.

10

Nú vel, mitt fólk, þú far með mig,
fyrir Guði ei klagar þig
hjarta mitt þó að heldur,
hér geng ég beint á heljarstig,
hertekinn, saklaus felldur.

95r

11

Sem Stephanus með styrkri lund
strax vil ég nú á Jesú fund
svo ég minn konung sjái;
dauðinn er mér miskunnar mund
að mætari ríkjum nái.

12

Ég þakka góðri guðdóms náð
sem gefur mér styrk og hugardáð
dauðann djarflega að líða;
mín píslarvættis ben er bráð,
ber ég því öngvan kvíða.

13

Far nú, króna forgengileg,
fánýt, að sorgum kenni ég þig,
eilíf er beint til boða;
eftir því langar mest nú mig
minn Guð og hana að skoða.

14

Það er sú kuedia Karulj
 konngz af Einnglanndj letrud þui
 vmm hannz huggun og hr<e>ijsti
 að siäist vid hel sie hugar frij
 huor sem að IESU treystir.

15

J þier verølld sem Ränngan Rög
 Reysir fyrir skamvinnann plög
 finnum vier tár og trega
 lijtst mier huor hafi lifað nög
 þá látinn er christilega.

14

Það er sú kveðja Karulí
 kóngs af Englandi, letrud því,
 um hans huggun og hreysti,
 að sjáist við hel sé hugar fri
 hvör sem að Jesú treystir.

15

Í þér, veröld, sem rangan róg
 reisir fyrir skammvinnan plóg
 finnum vér tár og trega;
 líst mér hvör hafi lifað nög
 þá látinn er kristilega.

Lesbrigði úr Lbs 1055 4to, bl. 126r–126v (tölusetning í handriti bls. 245–246).

12.2 styrk] krap 1055. 13.1 Cröna] kórna 1055.

*

GRAFSKRIFT KARLS KONUNGS

Grafarskrift þess sama loflega Herra Könngz, Karl Stwart Ä Einnglandi. Tön. Nú látum oss lík: gr.⁵²

Grafarskrift þess sama loflega herra kóngs, Karl Stúart á Englandi. Tón: Nú látum oss lík.gr.

1

Karl hefur sijna krönu mist
könngur loflegur fyrir vijst
nej: *eckj þanninn*: heldur hitt
höfudid mistj Einngland Sitt.

2

Gief wr hendi þinn stiörnar staf
standa hljitur þú Rijkium af
fra Einnglandi til Einngla Rannz
áttu að Reýsa nú til sannz.

3

Gäck fram diarflega könngur kiær
Cöröna jardnesk enda fær
himnesk er Betrj Büinn þier
Blijfur sü vmm allar allder.

1

Karl hefur sína krónu misst,
kóngur loflegur fyrir víst,
nei, ekki þanninn heldur hitt,
höfuðið missti England sitt.

2

Gef úr hendi þinn stjörnar staf,
standa hlýtur þú ríkjum af,
frá Englandi til engla ranns
áttu að reisa nú til sanns.

3

Gakk fram djarflega, kóngur kær,
kóróna jarðnesk enda fær;
himnesk er betri búin þér,
blífur sú um allar aldir.

52 JS 232 4to, bl. 95r (tölusetning í handriti bls. 84).

HEIMILDIR

HANDRIT

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, Reykjavík

JS 232 4to Lbs 1199 4to

Lbs 1055 4to Lbs 1529 4to

FRUMHEIMILDIR

Arngrímur Jónsson. „Bæna Daga Bodunar Brief 1628.“ *Tyrkjaránið á Íslandi 1627*, útg. Jón Þorkelsson. Reykjavík: Sögufélag, 1906–1909, 367–370.

[Guðbrandur Þorláksson]. „Fáein atriði um biblíuna úr Minnis- og reikningabók Guðbrands biskups.“ Einar G. Pétursson bjó til prentunar, *Árbók Landsbókasafns Íslands*. Nýr flokkur 10 (1984), 27–36.

Guðmundur Erlendsson. „Grímseyjarvísur.“ *Hafræna. Sjávarljóð og siglinga*, útg. Guðmundur Finnbogason. Reykjavík: Bókaverzlun Sigfúsar Eymundssonar, 1923, 35–38. Endurprentað í endurskoðaðri útgáfu útgefanda. Reykjavík: Skjaldborg 1997.

Guðmundur Erlendsson. „Ræningjarímur.“ *Tyrkjaránið á Íslandi 1627*, útg. Jón Þorkelsson. Reykjavík: Sögufélag, 1906–1909, 465–496.

Jón Guðmundsson lærði, sjá *Spánverjavigin 1615*.

Skotlands rímur. Icelandic Ballads on the Gowrie Conspiracy, W. A. Craigie bjó til útgáfu. Oxford: At the Clarendon Press, 1908.

Spánverjavigin 1615. Sönn frásaga eftir Jón Guðmundsson lærða og Víkinga rímur, Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag, 1950.

Tyrkjaránið á Íslandi 1627, útg. Jón Þorkelsson. Reykjavík: Sögufélag, 1906–1909.

FRÆÐIRIT

Brandtzæg, Siv Gøril. „Singing the News in the Eighteenth Century,“ *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 74 (2018), 17–43.

Cook, Robert. „The *Chronica Carionis* in Iceland,“ *Opuscula* VIII. Bibliotheca Arnarnagæana XXXVIII. Hafniae, 1985, 226–263. Endurprentað í *Saga, Chronicle, Romance. Selected Essays by Robert Cook*. Reykjavík: University of Iceland Press in cooperation with The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies, 2022, 281–322.

Esborg, Line & Katrine Watz Thorsen. „Editorial. New Perspectives on Scandinavian *Skillingstrykk*.“ *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* 74 (2018), 7–15.

Finnur Sigmundsson. *Rímnatal* I–II. Reykjavík: Rímnafelegið, 1966.

Jones, Angela McShane. „The Gazet in Metre; or the Rhiming Newsmonger: The English Broadside Ballad as Intelligencer.“ *News and Politics in Early Modern Europe (1500–1800)*, ritstj. Joop W. Koopmans. Leuven, Paris, Dudley MA: Peeters, 2005, 131–150.

- Jón Samsonarson. „Engelskt memóríal um Karl Stúart I og fylgismenn hans sem voru teknir af lífi 1641–1649. Á íslensku útlagt af Einari Guðmundssyni Anno 1651,“ *Pétursskip búið Peter Foote sextugum 26. maí 1984*. Reykjavík: Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, 1984, 35–44.
- Margrét Eggertsdóttir. *Barokkmeistarinn. List og lærðómur í verkum Hallgríms Péturssonar*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2005.
- McIlvenna, Una. „Ballads of Death and Disaster: The Role of Song in Early Modern News Transmission.“ *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700*, ritstj. Jennifer Spinks, Charles Zika. London: Palgrave Macmillan, 2016, 275–294.
- McIlvenna, Una. *Singing the News of Death: Execution Ballads in Europe 1500–1900*. New York: Oxford University Press, 2022.
- Parsons, Katelin Marit. „Songs for the End of the World: The Poetry of Guðmundur Erlendsson of Fell in Sléttuhlíð.“ (Doktorsritgerð, Háskóli Íslands, 2020).
- Patacca, E. & P. Scandone. „The 1627 Gargano Earthquake (Southern Italy): Identification and Characterization of the Causative Fault.“ *Journal of Seismology* 8 (2004), 259–273.
- Páll Eggert Ólason, *Skrá um handritasöfn Landsbókasafns I*. Reykjavík: Prentsmiðjan Gutenberg, 1918.
- Raymond, Joad og Noah Moxham. „News Networks in Early Modern Europe.“ *News Networks in Early Modern Europe*, ritstj. J. Raymond og N. Moxham. Leiden & Boston, 2016, 1–16.
- Skillsingsvisene 1550–1950. Den forsømte kulturarven*: <https://skillsingsviser.no/skillsingsvisene/>
- Smith, Jeffrey Chipps. „The Destruction of Magdeburg in 1631: The Art of a Disastrous Victory,“ *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700*, ritstj. Jennifer Spinks og Charles Zika. London: Palgrave Macmillan, 2016, 247–271.
- Sveinn Nielsson. *Prestatal og prófasta á Íslandi II*, 2. útgáfa. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1950.
- Þorsteinn Helgason. „Historical Narrative as Collective Therapy: the Case of the Turkish Raid in Iceland.“ *Scandinavian Journal of History* 22/4 (1997), 275–289.
- — —. „Minning og saga í ljósi Tyrkjaránsins.“ (Doktorsritgerð, Háskóli Íslands, 2013).
- Þórunn Sigurðardóttir. „Á Krists ysta jarðar hala:“ Um séra Guðmund Erlendsson í Felli og verk hans.“ *Skagfirðingabók* 37 (2016), 171–184.
- Þórunn Sigurðardóttir og Þorsteinn Helgason. „Hvaða sögum fór af eyðingu Magdeborgar í Skagafirði?“ *Nýtt Helgakver. Rit til heiðurs Helga Skúla Kjartanssyni sjötugum 1. febrúar 2019*, Guðmundur Jónsson et al. Reykjavík: Sögufélag, 2019, 103–118.
- — —. „Singing the News in Seventeenth-century Iceland: The destruction of Magdeborg in 1631.“ *Quærendo* 50 (2020), 310–336.

ÁGRIP

Ræningjarímur séra Guðmundar Erlendssonar í Felli og erlendar fréttabálöður

Efnisorð: Ræningjarímur, rímur, fréttabálöður, Guðmundur Erlendsson í Felli, bókmenntagreinar, bókmenntaáhrif

Fréttabálöður eru kvæði um samtímaatburði og samtímamenn skáldanna sem prentuð voru á ódýran pappír og seld af götusölum eða flutt/sungin á torgum og strætum bæja og borga í Evrópu á árnýöld. Vítisburð um að íslensk skáld hafi þekkt þessa dægurmenningu er að finna í handritum en kvæðagreinin hefur þó ekki verið nefnd í íslenskri bókmenntasögu. Í kvæðabók séra Guðmundar Erlendssonar er að finna nokkur kvæði sem falla undir kvæðagreinina. Kvæðin fjalla um jarðskjálfta sem varð á Ítalíu árið 1627, fall Magdeborgar árið 1631 og aftöku Karls I. Englandskonungs 1649. Kvæði Guðmundar hafa yfirbragð texta sem ætlaður er til flutnings eða söngs til að stytta mönnum stundir. Í þeim er dramatísk sviðsetning, spennandi söguþráður og siðaboðskapur sem beint er til áheyrenda í lokin. Kvæðin byggja öll á raunverulegum atburðum sem gerðust í samtíma skáldsins, þ.e. náttúruhamförum, stríðshörmungum og pólitískri aftöku. Þau eru að öllum líkindum þýðingar á evrópskum ballöðum en skáldið setur atburðina í samhengi við veruleika áheyrenda sinna á Íslandi. Kvæðin eru vítisburður um að kvæðagreinin fréttabálöða hefur borist til Íslands ekki seinna en snemma á sautjándu öld og er ekki ólíklegt að áhrifa frá fréttabálöðum gæti víðar í íslenskum kveðskap frá síðari öldum. Það þarfnast þó frekari rannsókna.

Ræningjarímur séra Guðmundar Erlendssonar fjalla ekki um fornar hetjur eða uppdiptaðar persónur úr fjarlægri fortíð eins og algengast var í rímum á sautjándu öld heldur um hörmulega atburði úr samtíma skáldsins, hið svokallaða Tyrkjarán árið 1627. Í rímunum er slóð ræningjanna fylgt um landið, örnefni nefnd frásögninni til stuðnings og nöfn fólks sem ræningjarnir réðust á eða tóku höndum. Frásögnin er dramatísk og spennuþrungin og lýsingar á aðförum ræningjanna eru settar fram í gróteskum smáatriðum. Síðasta ríman inniheldur varnaðarorð sem beint er til áheyrenda og siðaboðskap. Hinir hræðilegu atburðir gerðust vegna óhlýðni og slæmrar hegðunar Íslendinga og brýnir skáldið samlanda sína til að hlýða drottni og biðja fyrir friði í landinu, rétt eins og hann gerði í ballöðunum. Í greininni eru færð rök fyrir því að skáldið hafi notað efnistöð og sérkenni erlendra „fréttabálöða“ í rímum sínum um Tyrkjaránið.

SUMMARY

The Rovers' Rhymes by Reverend Guðmundur Erlendsson in Fell and European News Ballads

Keywords: Guðmundur Erlendsson, Rovers' rhymes, rhyme cycles, news ballads, genre, literary influence

News ballads are poems about recent events or the poets' contemporaries that were printed on cheap paper and sold by street vendors or performed/sung in the squares and streets of towns and cities in Europe in the early modern period. This genre has not been studied in Icelandic literary history hitherto, since poems belonging to news ballads (or disaster ballads) have not been printed but only preserved in little-known manuscripts. We can see, however, from the book of poems by pastor Guðmundur Erlendsson (primarily in the manuscripts JS 232 4to and Lbs 1055 4to, preserved in the National Library of Iceland, Reykjavík) that seventeenth-century Icelandic poets knew of news ballads. Here I examine four of his poems belonging to this genre. One deals with an earthquake in Italy in 1627; the second describes the fall of the German city Magdeburg in 1631; the third describes the execution of King Charles I of England in grotesque and horrendous detail; and the fourth portrays the king himself, bidding farewell to his wife and children and to the crown. One may infer from the texts of Guðmundur's poems that they were intended for performance and entertainment. They feature dramatic staging, an exciting plot, and a clear moral message addressed to the audience at the end. All the poems are based on real events that happened in the poet's time; that is, natural disasters, disasters of war, and political execution. They are presumably translations of European ballads, but the poet places the events in the context of the reality of his audience in Iceland. The poems demonstrate that the genre of news ballads reached Iceland no later than the early seventeenth century, thus expanding the repertoire of early modern Icelandic poetry.

Also of note is the fact that Guðmundur Erlendsson's *Rover rhymes* do not deal with ancient heroes or fictional characters from the distant past, as was the general rule for seventeenth-century rhyme cycles, but with tragic events from the poet's own time, the so-called "Turkish Raid" of 1627. In the rhymes, the trail of the raiders is traced around the country; place names are mentioned to support the veracity of the narrative, as are the names of people assaulted or captured by the raiders. The narrative is dramatic and suspenseful, and descriptions of the pirates' actions are presented in grotesque detail. The last rhyme contains a warning to the audience and a moral message. The terrible events happened because of the disobedience and immorality of Icelanders, and the poet urges his compatriots to obey the Lord and pray for peace in the country, just as he did in the ballads. Thus,

the poet not only translated European news ballads into Icelandic, introducing the genre to his audience/readers, but he also used the genre's characteristics and subject matter in an innovative way in a rhyme cycle on a contemporary event in Iceland. It is entirely possible that the influence of news ballads was more prevalent in Icelandic poetry of later centuries. That needs, however, further research.

Þórunn Sigurðardóttir

rannsóknarprófessor

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Háskóla Íslands

Eddu við Arngrímögötu

IS-107 Reykjavík

thorunn.sigurdardottir@arnastofnun.is / thsig@hi.is